

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІВЕНТ-ІНДУСТРІЙ, КУЛЬТУРОЛОГІЇ
ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА**

**Організіція вітчизняного дозвілля дітей з особливими потребами
як шлях їх соціалізації**

Кваліфікаційна робота

На здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Галузь знань – 03 «Гуманітарні науки»

Спеціальність – 034 «Культурологія»

Виконала: здобувачка вищої освіти IV курсу, групи «ПО»

Спеціальності- 034 “Культурологія”

Лесковець Катерина

Науковий консультант:

Кандидат педагогічних наук, доцент

Дзюбишина Н.Б.

Рецензент

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки і

психології та спеціальної освіти імені проф. Т.І.Поніманської

Косарева О.І.

2022 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ДОЗВІЛЛЯ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ	7
1.1. Шляхи та умови соціалізації дітей з особливими потребами.....	7
1.2. Індивідуальний підхід до формування дозвілля дітей з особливими потребами.....	16
1.3. Види дозвілля дітей з особливими потребами.....	25
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ДОЗВІЛЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК ШЛЯХ ЇХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	36
2.1. Форми організації вітчизняного дозвілля дітей з особливими потребами як шлях їх соціалізації.....	36
2.2. Вплив дозвілля на дітей з особливими потребами.....	50
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	81
Додаток А.....	81
Додаток Б.....	82
Додаток В.....	83
Додаток Г.....	84

ВСТУП

Актуальність теми. Вирішення проблеми соціального виховання та освіти дітей з обмеженими можливостями здоров'я є в наші дні актуальним через об'єктивні труднощі соціального функціонування та входження дитини до суспільства. Численні проблеми можуть мати як біологічну, психічну, соціальну природу, і комплексний характер, виявлятися різною мірою вираженості. Нині у суспільстві та науці велику увагу приділяють питанням соціалізації дітей за умов нестабільності економічної, політичної, соціальної сфер життя суспільства. Не менший інтерес викликає проблема соціалізації дітей із особливими потребами. За останні п'ятдесят років збільшилася кількість дітей з вродженими вадами, недостатністю опорно-рухової системи, з порушеннями в роботі центральної нервової системи як внаслідок порушень внутрішньоутробного розвитку, так і після пологових травм.

В Україні діти з особливими потребами знаходяться переважно у будинках-інтернатах, які розподілені по країні украй нерівномірно. Діти виявляються ізольованими від сім'ї, від своїх однолітків, які нормально розвиваються, від суспільства в цілому, що передбачає певні труднощі у процесі соціалізації. Формування та розвиток соціального потенціалу дітей з особливими потребами, їх активна участь у житті суспільства могли б сприяти подальшому розвитку економіки країни та її стабільному функціонуванню.

Процес соціалізації дітей із особливими потребами вимагає гуманізації процесу виховання. Нова гуманістична парадигма, що ставить у центр уваги особистість, вимагає особливого ставлення до питань харчування, формування соціально здорової особистості, можливостей реалізуватися і самостверджуватися відповідно до правил, нормам та цінностей суспільства, залишаючись особистісно вільними та незалежними особистостями. Саме тому, одним з основних завдань під час роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є їх соціалізація у колективі з іншими дітьми. Найбільш

прогресивним методом соціокультурної реабілітації дітей-інвалідів являється дозвілля.

Дозвілля – це такий вид діяльності, у якому органічно поєднуються навчання та виховання. З одного боку, воно сприяє формуванню у дитини різних уявлень про сутність тих чи інших явищ, розвиває певні вміння та навички, а з іншого боку, дозвілля формує моральні якості особистості людини, такі як цілеспрямованість, особистісну та пізнавальну активність, вміння взаємодіяти з дітьми, планувати діяльність, надавати взаємодопомогу, співпрацювати. Все вище написане і обґрунтовує актуальність обраної теми дослідження.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідженню проблем дітей з особливими потребами присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, наприклад: Ю. Василькової, А. Колупасової, Т. Ілляшенко, Л. Шипіциної та ін. Загальним проблемам соціалізації були присвячені роботи таких учених, як Г. Андреева, Н. Андреевкова, І. Кон, О. Мудрик, а також праці відомих педагогів, серед яких В. Сухомлинський, А. Макаренко.

Серед великих дослідників ХІХ- ХХ століть, які систематизували питання дозвілля дітей, варто назвати Н.Крупську, А.Макаренко, В.Сухомлинського, Л.Толстого, К.Ушинського, С.Шацького та ін. В українській педагогіці успішно розробляються теорії дозвілля в наукових працях В. Бочелюк, А. Вишняк, Г. Загадарчук, І. Корсун, В. Пича, М. Поплавського, С. Савченко й ін. Особливості організації дозвілля розглядалися в дослідженнях С. Пащенко, О. Ісайкіна, Л. Устименко, Т. Дем'янюка, Г. Кловака та інших.

Дозвілля дітей з особливими освітніми потребами розглянуто в дисертаційних дослідженнях В. Балахтар, О. Добрянської, В. Звекова, О. Расказова, Н. Цимбалюк.

Викладений вище огляд літератури свідчить про те, що в Україні, як і закордоном розглядалися питання організації дозвілля дітей з особливими потребами, проте питання, які б узагальнювали дослідження відносно процесу соціалізації дітей за допомогою дозвіллевої діяльності виявлено не було. Отже,

перед соціально-педагогічною та психологічною наукою постала гостра необхідність у розширенні джерельної бази про дану проблематику. Саме тому нами була обрана тема дослідження: *«Організація вітчизняного дозвілля дітей з особливими потребами як шлях їх соціалізації»*.

Мета дослідження – дослідження та оцінка процесу організації вітчизняного дозвілля дітей з особливими потребами як шлях їх соціалізації.

Для досягнення мети було сформульовано такі завдання:

1. Розглянути шляхи та умови соціалізації дітей з особливими потребами.
2. Висвітлити індивідуальний підхід до формування дозвілля дітей з особливими потребами.
3. Охарактеризувати види дозвілля дітей з особливими потребами.
4. Визначити форми організації вітчизняного дозвілля дітей з особливими потребами як шлях їх соціалізації.
5. Дослідити вплив дозвілля на дітей з особливими потребами.

Об'єкт дослідження – організація вітчизняного дозвілля дітей з особливими потребами як шлях їх соціалізації та її оцінка.

Предмет дослідження – характеристика основних елементів та процесів організації вітчизняного дозвілля дітей з особливими потребами як шлях їх соціалізації.

Методи дослідження. Для реалізації мети й завдань дослідження використовувалася сучасна наукова методологія, що базується на принципах: єдності початку дослідження й початку розвитку об'єкта, логічного й історичного, сходження від абстрактного до конкретного тощо. В основу методології дослідження було покладено системний підхід, специфіка якого полягає у розкритті цілісності об'єкта і механізмів, що забезпечують його дослідження, у виділенні різноманітних типів зв'язків складного об'єкта й об'єднання їх у єдину теоретичну картину. В роботі використовувались загальнонаукові методи пізнання соціальних процесів та явищ, використовуються спеціально-наукові методи: метод термінологічного аналізу,

методи експертних оцінок: аналітичний (аналіз процесу організації вітчизняного дозвілля дітей з особливими потребами як шлях їх соціалізації) та системний аналіз комплексного механізму управління, а також опитувально-діагностичні методи.

Інформаційна база дослідження: основу інформаційної бази даного дослідження складають навчальні посібники [10, 11, 25, 31, 41, 44, 59], монографії [18, 27, 29, 53], наукові статті [1, 2, 8, 13, 14, 22, 35, 46] та Інтернет-ресурси [16, 17, 37, 38] на досліджувану тематику.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі описані результати експерименту, який був проведений у місті Рівне, результати якого були спрямовані для дослідження впливу дозвілля на дітей з особливими потребами та їх соціалізацію.

Теоретична значимість обумовлена розробкою наукових основ індивідуального підходу до формування дозвілля дітей з особливими потребами, що є внеском у розвиток теорії інклюзивної освіти в руслі концепції цілісного підходу до вивчення соціально-педагогічного процесу, в розробку змісту, методів і форм інклюзії.

Практичне значення дипломної роботи полягає в можливості використання положень і висновків роботи при створенні узагальнюючих наукових праць стосовно цієї проблематики. Здійснене дослідження збагачує знання у сфері організації дозвілля дітей з особливими потребами, яке сприятиме їх подальшій соціалізації. Також викладені в роботі методичні рекомендації можуть бути використані в науково-дослідній роботі для подальших досліджень загальних і спеціальних питань стосовно даної проблематики, у навчальному процесі при підготовці лекцій, відповідних розділів підручників і навчальних посібників, при викладанні навчальної дисципліни, а також у науково-дослідній роботі студентів.

Апробація результатів дослідження актуальні питання культурології, вип, 22, Рівне: А. Брегін, 2021, с , 34 -39

Структура роботи. Поставленні цілі й завдання дослідження визначили структуру роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, що мають свої підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи налічує 84 сторінки (з додатками), із них 63 сторінки основного тексту. Список використаних джерел і літератури налічує 62 найменування.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ДОЗВІЛЛЯ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Шляхи та умови соціалізації дітей з особливими потребами

Перш ніж розглянути шляхи та умови соціалізації дітей з особливими потребами висвітлимо сутність поняття «діти з особливими потребами» та «соціалізація».

Термін «діти з особливими потребами» використовується як у широкому соціальному, так і у науковому контексті. У науковому контексті цей термін важливий тому, що він орієнтує дослідників на «проникність» кордонів між науками про аномальну і нормальну дитину, тому що дітьми з особливими освітніми потребами можуть бути як діти з психофізичними порушеннями, так і діти, які не мають таких порушень. Іноді особливі освітні потреби можуть бути обумовлені соціокультурними чинниками.

Найбільш поширеними в актуальних літературних джерелах психолого-педагогічної та медико-соціальної специфіки є визначення «діти з обмеженими можливостями», «діти з властивими особливостями розвитку». Більшість випадків їх використання пов'язано з тим, що дані поняття характеризують стан дітей як вихідне положення із зазначенням спектра проблем незалежно від реалій суспільного життя та навколишнього оточення, як факторів, які можуть лише розширити перелік проблем, що входять до цього спектру.

Застосування формулювання «діти з особливостями розвитку» ґрунтується на абстрагуванні від конкретної людини – індивідуума з винятковими особливостями, характерними тільки для неї, від окремого суб'єкта (тоді як при згадці про відхилення відправною точкою є норма, а поняття норми в ряді випадків – умовне та відносне судження). [16]

Причому дані поняття визначають особистісно-орієнтований напрямок реабілітації, у межах якої особливості можуть перетворитися на неповторні риси окремого індивідуума.

Діти з властивими їм особливостями розвитку – це діти, які мають значні за своїм обсягом відхилення від загальноприйнятої норми психічного та фізичного розвитку, причиною чого є серйозні вроджені чи набуті дефекти, що, безумовно, вимагає специфічних умов реалізації навчально-виховного процесу [21, с. 176].

До категорії дітей з обмеженими можливостями відносяться особи, характерними рисами яких є обмеження будь-якого плану або відсутність цілісної здатності діяти способом або в межах, які є нормальними для людини цієї вікової категорії. Дане поняття підпадає під визначення надмірності або недостатності в порівнянні зі звичайними характеристиками поведінки, може мати характер тимчасової або постійної дії, мати риси прогресуючої поведінки або мати регресивну специфіку [31, с. 76].

Зміст терміна «діти з особливими потребами» відображає традиційне для вітчизняної науки розуміння дитини з порушеннями у розвитку як дитини, яка потребує «обхідних шляхів» досягнення тих завдань культурного розвитку, які в умовах норми досягаються способами виховання які укоренилися в культурі та прийняті у суспільстві.

Діти з особливими потребами – це діти, які потребують отримання спеціальної психолого-педагогічної допомоги та організації особливих умов при їх вихованні та навчанні. Вже доведено, що дитина з обмеженими можливостями здоров'я відчуває труднощі проникнення в сенс людських відносин, тобто соціалізації, тому що вона не може їх пізнати тими способами, якими користується дитина, що нормально розвивається.

Для дітей з особливими потребами, доступні здоровим одноліткам канали отримання інформації, стають практично недосяжними. Сковані в пересуванні та застосуванні стандартних сенсорних каналів сприйняття, діти з особливими потребами не в змозі в необхідній мірі освоїти багатство людського досвіду,

оскільки таке різноманіття залишається поза сферою їхньої практичної досяжності.

Вбачається ряд обмежень в ігровій активності, можливостей предметної діяльності вони також позбавлені, що, безсумнівно, негативно позначається на формуванні належного рівня вищих психічних функцій. Певні порушення, недоліки розвитку можуть виникнути миттєво як наслідок нещасного випадку, що стався, хвороби. Прояв їх може посилюватися протягом тривалого періоду часу, наприклад, через несприятливий вплив чинників довкілля, внаслідок хронічного захворювання.

Недолік, порушення можуть повністю або частково усуватися внаслідок впливу медичних та (або) психолого-педагогічних, соціальних методів та способів. Причому такі прояви можуть певною мірою зменшуватися [49].

На підставі різних професійних точок зору щодо даного предмета і різних підстав для системного аналізу розрізняють ряд особливостей, що його класифікують. Найбільш поширеними основами є такі моменти:

- причини, що зумовлюють виникнення даних порушень;
- різновиди таких порушень із наступною конкретизацією їх специфічних характеристик;
- наслідки порушень, що виявляються протягом подальшого життя суб'єкта.

Необхідно окремо відзначити, що вчені представляють для огляду наукової громадськості з метою практичного застосування такі категорії осіб з особливостями потребами:

1. Діти з відхиленнями у розвитку, що спричинено органічними порушеннями центральної нервової системи;
2. Діти з наявними відхиленнями у розвитку внаслідок функціональної незрілості центральної нервової системи;
3. Діти з відхиленнями розвитку у зв'язку з наявністю деприваційних ситуацій [21, с. 109].

До дітей із певною психічною патологією (в основних їхніх видах) відносять такі категорії суб'єктів з особливостями потребами: дітей із ендогенними психічними захворюваннями, дітей із розумовою відсталістю, дітей із реактивними станами, конфліктними переживаннями, астениями особистості, дітей із наявними ознаками затримки психічного розвитку, дітей із ознаками психопатичних розладів.

Таким чином, діапазон відмінностей у розвитку дітей з особливими потребами коливається від тих, що розвиваються в нормальних умовах, що зазнають тимчасових і відносно легко вирішуваних труднощів, до дітей з необоротним важким ураженням центральної нервової системи. Диференціація розвитку походить також від дитини, здатної цілком при спеціальних способах впливу на рівних навчатися з однолітками, що нормально розвиваються, до дітей, які потребують адаптованої стосовно їх можливостей індивідуальної програми підтримки. У цьому настільки виражений діапазон розрізнявальних показників спостерігається як у групі з ООП загалом, а й у кожній що входить у ці категорії дітей.

Внаслідок неоднорідного складу групи, діапазон відмінностей у необхідному рівні та змістовній програмі освіти теж має бути максимально широким з урахуванням відповідних можливостей та потреб дітей з особливими потребами. Для кожної категорії дітей з особливими потребами та у внутрішньовидовому форматі потрібна диференціація спеціального освітнього стандарту, застосування специфічних варіантів, що з практичної точки зору забезпечують охоплення всіх дітей освітою відповідно до їх можливостей та насущних потреб.

Крім того, важливими є подолання існуючих обмежень у здобутті освіти, викликаних тяжкістю порушення психічного розвитку та нездатністю дитини до освоєння належного рівня освіти, аспект обмежень в здобутті інклюзивної освіти дітьми з особливими потребами, які досягли на момент початку навчання у школі рівня психічного розвитку, який можна порівняти з нормально розвиненими однолітками [52, с. 87-89].

Встановлення контакту з дитиною з особливими потребами, обумовлено наявністю проблемних ситуацій, пов'язаних із впливом на цю особу усіляких факторів. З метою ефективного управління цим процесом необхідно представляти специфічні особливості розвитку такої дитини, як позитивні, так і негативні сторони, передбачати можливі результати впливу та вносити своєчасні коригування.

Безумовно, чітке знання закономірностей розвитку психіки дитини, вміння правильно застосовувати їх з практичної точки зору вкрай необхідні, оскільки спираючись на їх зміст, надається можливість грамотно реалізовувати основні цілі та завдання процесу соціальної реабілітації:

- цілеспрямовано виховувати дитину з особливими потребами як повноцінну особистість у громадянському суспільстві, як громадянина з відповідним комплексом законних прав та обов'язків;

- прищеплювати дитині той комплекс потреб та соціальних навичок з метою створення найкращих можливостей зростання та розвитку у складних соціально-економічних реаліях;

- з урахуванням особливостей віку дитини в психологічному аспекті, що характеризують структуру цілісної особистості дитини в її становленні та розвитку, ставитися до неї як до окремого, незалежного суб'єкта самопізнання та самовдосконалення;

- розробляти та застосовувати на практиці методики та технології соціально-реабілітаційного процесу, що мають спрямовану активність на формування особистості, стійкої до психотравмуючих факторів;

- розвивати систему комплексного на дитини, взаємодія складових якої може максимально сприяти розвитку його як цілісної особистості [48].

Отже, діти з особливими потребами – це діти, стан здоров'я яких перешкоджає отриманню повноцінної загальної освіти без організації особливих умов. Застосування індивідуальної програми навчання, підлаштованої під особливості та можливості дитини, практично завжди є необхідністю для їх подальшої соціалізації.

Соціалізація – це процес і результат включення індивіда до соціальних відносин. У процесі соціалізації індивід стає особистістю і набуває знання, вміння та навички, необхідні для життя серед людей. У процесі соціалізації здійснюється включення індивіда до соціальних відносин, і завдяки цьому може змінюватися його психіка.

Соціалізація – це процес становлення особистості, навчання та засвоєння індивідом цінностей, норм установок, зразків поведінки, властивих цьому суспільству, соціальної спільності, групі. Кожній дитині з особливими потребами необхідно засвоїти вироблені суспільством та різними групами норм цінностей, встановлення, уявлення та стереотипи [47].

Найвищим рівнем соціалізації особистості є її самоствердження, реалізація її соціального потенціалу. Цей складний процес здійснюється зазвичай відповідно до певного соціально-психологічного сценарію, зміст якого залежить як від рольових позицій суб'єкта, так і від зовнішніх умов, тобто впливу соціального мікросередовища [45].

Необхідність створення умов для подальшого розвитку дитини з особливими потребами, перше, про що мають подбати педагоги і психологи, при соціалізації дитини.

Соціалізація дітей з особливими потребами полягає в інтеграції таких дітей у суспільство, щоб вони могли придбати та засвоїти певні цінності та загальноприйняті норми поведінки, необхідні для життя в суспільстві.

Однією з умов успішної соціалізації дітей з особливими потребами є підготовка їх до самостійного життя, підтримка та надання їм допомоги при вступі до «дорослого життя», для чого, перш за все, необхідно створити педагогічні умови в сім'ї та освітніх організаціях для соціальної адаптації дітей.

Соціалізація дітей з особливими потребами досягається шляхом проведення соціально-педагогічної реабілітації та підготовки дітей, батьків, педагогів до прийняття дітей з особливостями розвитку.

Найважливішим завданням державної політики є забезпечення реалізації права на освіту для дітей з обмеженими можливостями. Створення умов, які

зможуть забезпечити безболісне входження дітей у шкільне життя, та є основними завданнями соціалізації дитини, до яких також можна віднести:

- організацію виховно-інформаційних заходів у процесі навчання для дітей;
- організація індивідуального підходу до дітей,
- надання індивідуальної допомоги та дитині та її батькам;
- психолого-педагогічне просвітництво батьків;
- координування дій всіх фахівців, що працюють в школі [19, с. 63-66].

Процес формування пізнавальної діяльності, зокрема, і особистості, загалом, порушуються через відхилень у розвитку в дітей, як і через це діти стикаються з різними труднощами при соціалізації у навколишній світ.

Досить часто соціалізація дітей з особливими потребами у соціумі буває ускладнена ще й різноманітними емоційними та поведінковими розладами. Такі розлади, що формуються за рахунок сенсорної та соціальної депривації, що виникає через наявність обтяжливих обставин у вигляді неадекватних умов виховання дитини сім'ї та школі.

Такі діти, найчастіше, вкрай замкнені і закриті, уникають зайвого спілкування з соціумом, віддають перевагу спілкуванню з собі подібними і вкрай болісно реагують на випадки, коли їх особливості виявляються. Звідси можна зробити висновок, що не лише перед спеціальними освітніми установами, а й перед батьками стоїть головна мета – створення та підтримання умов, які будуть сприятливими для дітей з особливими потребами, для здобуття повноцінної освіти, для адаптації у сучасному світі та соціумі з усіма витікаючими у вигляді дружби, інтересів, хобі, дозвілля, насиченого життя, кохання.

Метою навчального процесу, своєю чергою, є придбання знань, а як і створення умов соціалізації та розвитку психологічних особливостей і можливостей дітей. Для того, щоб досягти поставленої мети, необхідно застосовувати на практиці нові психолого-педагогічні технології, які сприяють придбанням дітей таких якостей, як товарицькість, активність тощо.

Створення сприятливого психолого-емоційного клімату у навчальному закладі є важливим завданням для освітян. Особливе місце в організації навчального процесу дітей з особливими потребами має відводитися корекційно-розвиваючим урокам, таким як соціально-побутове орієнтування, розвиток психомоторики та сенсорних процесів, корекційні заняття, ритміка, ЛФК.

Групове навчання передбачає, що діти з особливими потребами здобувають повноцінну та якісну освіту нарівні зі своїми однолітками, тому що перебувають у постійному контакті з ними. Цей факт спілкування з дітьми з нормальним розвитком дозволяє розширити можливості соціалізації дітей з особливими потребами [8, с. 45-48].

Одним з основних напрямків соціалізації дітей з особливими потребами у соціумі є трудовий напрямок, реалізація якого здійснюється через організацію різноманітних заходів. Більшість таких заходів може бути організовано з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій, що також сприятиме розвитку та соціалізації дітей з особливими потребами. Майже завжди діти з особливими потребами відчують труднощі у спілкуванні з однолітками, з батьками, з учителями.

Дається взнаки ще й те, що у дітей з особливими потребами, у симбіозі з порушеннями функціонування вищих психічних функцій, до яких відносяться, наприклад, мислення і пам'ять, порушена ще й емоційна сфера. Порушення у диференціації емоційних станів та саморегуляції; слабкість артикуляційної та тонкої моторики, невеликий обсяг мімічних засобів (виразних рухів м'язів обличчя) та пантомімічних засобів (виразних рухів всього тіла) сприяють зниженню комунікативних можливостей дітей.

Усвідомлення дітьми свого дефекту сприяє формуванню в них негативного ставлення до спілкування з оточуючими людьми, розвитку підвищеної ранимості та уразливості. Саме тому викладачам, психологам і батькам під час роботи з такими дітьми слід приділити особливу увагу формуванню комунікативних здібностей та моральних норм для успішної

соціалізації дітей у суспільстві, щоб спілкування, наприклад з однолітками, ставало привабливим та цікавим.

Не завжди самі вчителі знають усі тонкощі та специфіки розвитку молодших школярів з особливими потребами і нерідко не бажають чи з небажанням беруть клас в ЗЗСО із цією дитиною. Для подолання стіни – бар'єру між дітьми з особливими потребами та звичайними дітьми у сучасному освітньому просторі застосовуються програми мейнстрімінгу [34, с. 112].

Мейнстрімінг – це програми колективних занять та організація дозвілля дітей з особливими потребами та звичайних дітей. Ці програми постають потужним засобом соціального навчання дітей та підлітків та допомагають розвивати такі ключові навички та особисті якості учнів, як:

- соціальна компетентність (почуття співпереживання, мобільність, розвиток комунікативних навичок та творчого підходу до дій);
- навички вирішення проблем (уміння прогнозувати, нести відповідальності за свої дії, шукати нестандартні шляхи вирішення);
- незалежність, відчуття впевненості, самоствердження особистісного я, самокорекція, самоконтроль;
- навички цілепокладання (уміння адекватно оцінювати свої сили та можливості, формування адекватної самооцінки, мотивів та установки).

Ефективність соціальної інтеграції осіб, які мають обмежені можливості здоров'я, за великим рахунком, залежить від двох значущих соціально-психологічних факторів:

- достовірності та повноти поінформованості з проблем та правової грамотності щодо учнів дітей з особливими освітніми потребами та вчителів різних типів освітніх установ;
- виховання, психологічної толерантності до інвалідів у загальноосвітніх школах та розвиток вміння та бажання надавати дітям з особливими освітніми потребами допомогу для їх ефективної самореалізації.

Враховувати зазначені фактори необхідно для соціальної інтеграції та формування комплексної системи медико-соціальної та психолого-педагогічного розвитку цих дітей.

Також один із напрямів вирішення зазначеної проблеми соціалізації дітей з особливими потребами – це визначення психолого-педагогічних та соціально-психологічних факторів та несприятливих особистісних та індивідуальних особливостей, які ускладнюють розвиток та самореалізацію цих дітей.

Соціалізація дітей з особливими потребами досягається шляхом проведення соціально-педагогічної реабілітації та підготовки дітей, батьків, педагогів до прийняття дітей з особливостями розвитку [1, с. 21-25].

Вищевикладене вказує, що адаптація дітей з особливими потребами є однією з провідних тенденцій розвитку сучасної освіти, яка сприяє отриманню якісної освіти та повноцінної соціалізації для людей з обмеженими можливостями здоров'я. Отже, за будь-яких організаційних форм навчання для дітей з особливими потребами повинні бути організовані спеціалізовані шляхи та умови для отримання повноцінної соціалізації, а також формуванню трудової підготовки, яка повністю відповідатиме їх можливостям та потребам.

1.2. Індивідуальний підхід до формування дозвілля дітей з особливими потребами

Для дітей з особливими потребами особливе значення має організація вільного часу, зміст та спрямованість якого багато в чому визначаються ціннісними орієнтаціями особистості. Саме у вільному часі реалізуються запити соціальної практики та суттєво розширюються традиційні напрямки, форми, технології роботи з дітьми-інвалідами. Усе це зумовлює необхідність оптимізації змістовного напрямку вільного часу, підвищення якості діяльності соціокультурних інститутів [38].

Відповідно до соціально-педагогічної концепції, вільний час ми розглядаємо як абсолютну величину добового бюджету часу, що заповнюється у змістовному плані на власний розсуд та бажання, як час, що принципово

відрізняється за мотивацією та який спрямований на всебічний розвиток дитини з особливими потребами, за характером правового регулювання, що відрізняється від навчального часу, що має обов'язковий характер і регульований у межах державного освітнього стандарту [60, с. 250].

У межах вільного часу дитина добровільно вибирає види діяльності, розпоряджається ним на власний розсуд. Однак при цьому передбачається, що спрямованість інтересів, потреб та мотивації особи співвідноситься з суспільними інтересами та потребами. Вільний час за змістом має соціально-значущий характер, сприяє розвитку здібностей і цим компенсує інвалідність, тобто, заважає вродженому чи набутому дефекту зайняти центральне місце у формуванні та становленні особистості, забезпечує стандартними схемами поведінки та взаємодії, дозволяє подолати чи запобігти відчуттю власної неповноцінності. Організація вільного часу дітей з особливими потребами може здійснюватися різноманітними соціальними інститутами, в інфраструктурі яких особливе місце займають культурно-дозвільні установи: клубні об'єднання, студії, гуртки тощо.

Одним із значущих аспектів соціальної інтеграції дітей з особливими потребами та інвалідів є створення умов забезпечення дозвілля. У свою чергу, дозвілля є інструментом соціалізації дітей з особливими потребами, оскільки включає різноманітні заняття, колективні ігри та спільні поставлені цілі, такі як підготувати малюнки на конкретну тему, організувати невелику тематичну виставку, оформити альбом і таке інше [17].

Для визначення специфіки та потенціалу дозвільної діяльності необхідно звернутися до визначення змісту поняття «дозвілля». І насамперед ми наполягаємо на тому, що дозвілля має бути організованим, а не стихійним.

Дозвілля – сильний засіб соціалізації дітей, що включає як соціально-контрольовані процеси цілеспрямованого на становлення особистості, засвоєння дітьми знань, духовних цінностей і норм, властивих суспільству чи конкретної спільності, чи групи однолітків, і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на формування школяра [2, с. 33-38].

Дозвілля – це синонім словосполучення «вільний час». У свою чергу вітчизняне дозвілля – це частина позаробочого часу, що залишається в людини після виконання обов’язкових не виробничих обов’язків які пов’язані з місцевою особливістю [37].

По-перше, вітчизняне дозвілля – час духовного збагачення, яке дозволяє займатися діяльністю, що розвиває необмежені можливості дітей, їх таланти в найбільш доцільному застосуванні. По-друге, вітчизняне дозвілля – сфера, у якій особливо яскраво та повнокровно розкриваються їх природні потреби у свободі та незалежності, активної діяльності та самовираженні. По-третє, вітчизняне дозвілля – особлива соціальна сфера, де діти з особливими потребами задовольняють особисті потреби самоперевірки, самооцінки власного «я». Суверенний світ дозвілля забезпечує дітей діяльністю, у якій ці риси знаходять можливість активного застосування, тим самим знижуючи рівень тривожності дітей з особливими потребами та сприяючи формуванню навичок соціальної адаптації та інтеграції у суспільство. По-четверте, вітчизняне дозвілля – це зона активного спілкування, що задовольняє особисті інтереси, потреби у контактах. По-п’яте, діти з особливими потребами у сфері дозвілля більш відкриті для взаємодії та впливу найрізноманітніших громадських інститутів та організацій, створених суспільством.

Таким чином, терміном «дозвілля» дітей з особливими потребами ми позначаємо як вільний час простір за межами навчальної, суспільної та побутової роботи, в яких здійснюються рекреативна та релаксаційна діяльність, що задовольняє та розвиває інтереси, здібності дітей з особливими потребами, їх вільне спілкування зі значимими їм людьми. Отже, дозвілля – найважливіша частина духовного способу життя дітей які потребують особливої уваги.

Культурно-дозвільна діяльність є одним із суттєвих ресурсів оптимізації соціальної активності інвалідів, має здатність стимулювати процес соціалізації, інкультурації та самореалізації особистості. Виходячи з цього, природним результатом реабілітаційного процесу є інтеграція з особливими потребами в навколишнє соціально-культурне середовище, включення в систему

соціокультурних відносин. Водночас дозвільна діяльність допомагає успішно протистояти елементам сегрегації інвалідної спільності, її відокремленню, відчуженню від контактів із навколишнім світом [56, с. 75-78].

В організованому вітчизняному дозвіллі закладено соціальну пам'ять традицій культури, історичну пам'ять попередніх поколінь молоді та дорослих. Вітчизняне дозвілля взагалі «замішане» на духовній наступності традицій, руйнування яких означає кінець культури дозвілля. Дозвілля дітей, їхній вільний час мають величезний вплив на всі найважливіші сторони життєдіяльності сучасного суспільства на політику, економіку, культуру, мораль та ін.

Дозвіллева діяльність – сильний засіб соціалізації учнів, зокрема з ОМЗ. Мета процесу соціалізації засобами дозвілля – гармонійне входження індивіда в соціальне середовище, засвоєння їм системи і цінностей суспільства, дозволяють йому успішно функціонувати як його члена [44].

Соціалізація учня у сфері дозвілля служить розвитку самосвідомості, у процесі якого дитина виробляє власні цінності та орієнтації, що призводять до особистісного вибору професійної діяльності та способу духовного життя. Виховання як планомірне явище підпорядковане соціалізації, що охоплює і соціально-контрольовані організовані процеси, підпорядковані встановленим у суспільстві ідеалам, і стихійні процеси, що у житті.

Дозвілля входить органічною та закономірною частиною в контекст виховання як фактор «соціально наповненого життя» (Ж. Дюмазедьє), як пошук задоволеності життям. Будучи об'єктивно частиною виховної системи російського суспільства (виховання як «зміни»), дозвілля забезпечує:

- зміна – розвиток фізичних, психічних функцій, інтелектуальних та емоційних здібностей школяра;
- зміна ставлення до себе – дорослішаючому індивіду, становлення самосвідомості (формування «образу – Я», «Я-концепції»);
- зміна ставлення до світу – формування свідомості, світогляду, життєвої позиції [7, с. 3-7].

Виховання у сфері дозвілля та засобами дозвілля є «самозміна» особистості учня, самобудування особистості. Дозвілля активно підтримує особистісно-утворюючі потреби учня, незалежно від рівня його психофізичного розвитку за логікою: потреби – поведінка – виховання.

До критеріїв соціальної значущості педагогічно організованого дозвілля ми відносимо такі положення.

1. Дозвіллева діяльність ґрунтується на теорії культури та охоплює широку сферу соціально-культурної практики школярів. Дозвілля є частина культури, яка забезпечує тих, хто навчається ціннісними орієнтаціями. Формований спосіб дозвілля впливає спосіб життя і протистоїть соціальним, антикультурним проявам.

2. Сфера дозвіллевої практики – засіб пізнання життя. З життєвого матеріалу школярі відтворюють образи (прообрази) життя відповідно до своїх уявлень про неї, розширюють знання про життя.

3. Організоване дозвілля має включати того, хто навчається в систему різноманітних соціальних ролей, положень і відносин, володіти комунікативною зарядженістю, забезпечувати міжвіковим партнерством, отже, і досвідом різних соціальних сил, перемогами дружньої свідомості.

4. Сфера дозвілля створює причини самопізнання, перевірки себе, оскільки надає учням великий простір самовираження, самодіагностики. Дозвілля найреальніше дає школяреві осмислення того, що він у ньому придбав, щоб далі знати або хоча б уявляти, як далі жити з людьми; дозвільна діяльність, у якій беруть участь школярі, породжує соціально значимі їм висновки, і цим сприяє соціалізації дітей з особливими потребами.

5. Дозвілля здатне забезпечити атмосферу істинної демократії та свободи, він орієнтує індивіда на правильне використання своєї свободи, культури свободи [6, с. 10].

Дозвілля як більшість культури має низку важливих аспектів:

1. Аспект теоретичний. Даний аспект включає різні підходи, через призму яких розглянуті уявлення про можливості, що розвиваються, і виховний потенціал організованого дозвілля.

2. Аспект юридичний. Міжнародне та регіональне співробітництво людей, які відповідають за якість дозвільної діяльності дітей та молоді, має стійко спиратися на правовий фундамент. У зв'язку з цим, слід поставити питання про формування свого роду дозвільного правового простору зі своїми специфічними основоположними принципами та розвиваючими нормами, критеріями та стандартами.

3. Аспект організаційно-управлінський. Він полягає у існуванні конкретних суспільних та особистих умов, що створюють реальність дозвілля. Розглянемо функціональність дозвілля, яка впливає із запиту у соціальній практиці, пов'язана з психофізіологічними потребами та можливостями зростаючої людини та редукування ним людської діяльності.

У кожного виду дозвільної діяльності своя корисність, свої «вищі, моральні досягнення, які завтра стануть його середнім рівнем, його звичною мораллю» [3, с. 26-31].

Як соціально-педагогічна категорія дозвілля характеризується низкою функцій. Функція соціокультурного сенсу дозвілля, духовно-креативного відновлення сил та розвитку учнів. Дозвілля – сильний засіб соціалізації учнів, що включає як соціально-контрольовані процеси цілеспрямованого на становлення особистості, засвоєння дітьми знань, духовних цінностей і норм, властивих суспільству чи конкретної спільності, чи групи однолітків, і стихійні, спонтанні процеси, що впливають формування школяра [9, с. 98].

Дозвільна культура багатовимірна і вбирає різні пласти культури: ігрову, музичну, танцювальну, театральну «екранну», «читачу» і т.д. Дозвільна культура поєднує у собі найбагатші ресурси вільного проведення навчання, ресурси.

Організоване дозвілля забезпечує дітей з особливими потребами наступними альтернативними проєкціями. По-перше, дозвілля – час духовного

збагачення, дозволяє займатися діяльністю, що розвиває необмежені можливості дітей, їх таланти у найбільш доцільному застосуванні. По-друге, дозвілля – сфера, у якій особливо яскраво та повнокровно розкриваються їх природні потреби у свободі та незалежності, активної діяльності та самовираженні. По-третє, дозвілля – особлива соціальна сфера, де школярі задовольняють особисті потреби самоперевірки, самооцінки власного я. Шкільному віковому періоду властиві такі соціально-психологічні риси як зростання самопізнання, пошук нових цінностей, романтичність сприйняття світу, творча ініціатива. По-четверте, дозвілля – це зона активного спілкування, що задовольняє особисті інтереси, потреби у контактах. По-п'яте, що навчаються у сфері дозвілля більш відкритої для взаємодії та впливу найрізноманітніших громадських інститутів та організацій, створених суспільством.

Переглянемо основні функції дозвілля:

1. Функція духовно креативного відновлення та розвитку забезпечує учнів творчою самореалізацією, оскільки дозвілля – свого роду зразок культури, контрольований феномен, який найповніше висловлює самотутнє у людях, психологічний склад народів, національностей, традиції сублімації.

2. Функція відновлення фізичних сил дитини означає буквально відпочинок, відновлення витрачених сил у процесі праці чи вчення. У зв'язку з цим, дана функція особливо актуальна щодо організованого дозвілля тих, хто навчається з ОМЗ, оскільки в даному випадку ми маємо всі можливості в природній формі актуалізувати їх потенційні (компенсаторні) можливості.

3. Діагностична функція дозвілля. Дозвілля, у порівнянні з іншими видами діяльності, має діагностичний потенціал, оскільки, по-перше, індивід веде себе в ньому на максимальності проявів (фізичні сили, інтелект, творчість), по-друге, дозвілля сам по собі особливе «поле самовираження», він переконливо розкриває у дітях істинно дитяче, особистісне, свідчить у тому, що можуть бути нерозсудливі, галасливі, бешкетні, конфліктні, зухвалі тощо. Дитина у дозвілєвій діяльності перевіряє (самодіагностує) свої сили,

можливості у вільних діях, самовиражаючись та самостверджуючи себе. Досить велика кількість різноманітних видів та форм дозвілля, спеціально інструментованих та організованих можуть виконувати функцію діагностичних методів (ігри, інтелектуальні розваги, конкурси та змагання, спортивні вправи та тести та ін.), що дають досить реалістичну інформацію про учнів.

4. Функція формування соціальної активності самодіяльності. Основа дозвілля – соціальна, духовна, творча активність особистості. Саме дозвілля створюється надмірністю поведінки, яка виявляється у потребі, у самовідчутті щось дізнатися, чомусь навчитися, з кимось поділитися. Але надмірність поведінки то, можливо орієнтована лише себе як самоідентифікація, як самовідчуття себе особистістю, зі своїми особистими координатами – інтересами, потребами, і є орієнтація на свою активність, а й причетність коїться з іншими.

5. Функція комунікативного спілкування та міжнаціональні комунікації. Очевидно, спілкування слід розглядати як основне енергетичне джерело розвитку. У спілкуванні потребують усі, незалежно від рівня його розвитку. У дозвілля, сходяться швидко, і будь-який учасник (навіть з ОМЗ) інтегрує досвід, отриманий від усіх партнерів. Вступаючи в дозвіллеву спільність, школяр бере він ряд моральних зобов'язань, закладені у змісті дозвільної діяльності і відбиваються у характері спілкування. Це спілкування включає специфічні форми поведінки: зіграність і незалежність, спільність інтересів і особисті уподобання, взаєморозуміння і здатність самому приймати рішення, поступки та емоційну контрастність.

6. Розважальна функція дозвілля. Об'єктивно це одна з основних функцій дозвілля. Розважити – означає, по-перше, принести задоволення, задовольнити прагнення індивіда до будь-яких потреб, опосередковано набути індивідуальним досвідом; розважити – це, по-друге, організувати проведення веселого, приємного часу (час часу), по-третє, надихнути, пробудити інтерес до чогось, заволодіти почуттями, думками, вивести індивіда на заняття, які здатні захопити його цілком.

7. Функція педагогічної підтримки. Підтримка дітей з особливими потребами – основа гуманістичного виховання. Саме по собі духовно багате, різноманітне дозвілля є дієвим засобом у педагогічній підтримці. Підтримка – це знаходження адекватних кожному школяреві способів у вирішенні його проблем [15, с. 123-128].

Педагогічна підтримка у сфері дозвілля складається з наступного: індивідуальне педагогічне консультування при включення до дозвільної діяльності, самовключення у дозвілля, насагу на дозвільську діяльність (пряме та непряме), забезпечення дітей з особливими потребам ролями, що відповідають їх можливостям, інтересам, завданням індивідуальної роботи, схвалення дитини, оцінка її успіхів, заохочення тих, хто відзначився, створення умов безпеки у сфері дозвілля, психологічного комфорту, посередництво у конкурсних дозвіллях, виявлення причин труднощів у спілкуванні, взаємодія партнерів по спільному дозвілля на підсумкових обговореннях результату дозвільної діяльності [39].

Виходячи з цього, предметом педагогічної підтримки стає процес спільного з дитиною визначення його власних інтересів, мети, можливості та шляхи подолання проблем, що заважають їй зберегти свою людську гідність. та самостійно досягати бажаних результатів у навчанні, спілкуванні, спосіб життя.

В основі індивідуального підходу до формування дозвілля дітей з особливими потребами на думку сучасних психологів та науковців є створення для таких дітей дозвілля наповненого турботою, любов'ю, підтримкою та завжди приступністю.

Отже, вітчизняне дозвілля являється потужним засобом соціалізації дітей, зокрема дітей з обмеженими можливостями. Мета процесу соціалізації засобами вітчизняного дозвілля – це гармонійне входження індивіда в соціальне середовище, засвоєння ним системи і цінностей суспільства, які дозволяють йому успішно функціонувати як його члена. Соціалізація дітей у сфері дозвілля служить розвитку самосвідомості, у процесі якого дитина виробляє власні цінності та орієнтації, що призводять до особистісного вибору

професійної діяльності та способу духовного життя. Виходячи з вищесказаного, можна констатувати, що організоване вітчизняне дозвілля з урахуванням виділених розвиваючих та виховних можливостей може виступати як одна з організаційних форм роботи з дітьми з особливими потребами, і забезпечує їх спеціальною (корекційною) підтримкою, спрямованою на задоволення їх особливих освітніх потреб.

1.3. Види дозвілля дітей з особливими потребами

Дозвілляна культура багатовимірною і вбирає різні пласти культури: ігрову, музичну, танцювальну, театральну «екранну», «читачу» і т.д. Дозвілляна культура поєднує у собі найбагатші ресурси вільного проведення навчання, ресурси. Організоване повнокровне вітчизняне дозвілля забезпечує дітей з особливими потребами наступними альтернативними проєкціями.

Наука розкриває приблизно понад сорок основних компонентів дозвілля. Кожен елемент має свої форми, варіації, моделі. За змістом дозвілля дітей необхідно поділити на низку груп.

Перша група пов'язана із відновленням різних сил дитини з особливими потребами. До неї необхідно віднести прогулянки на свіжому повітрі, спорт, вечори відпочинку, забави, розваги, ігри. Спорт, рухова діяльність активізує фізичну активність дітей та сприяє зміцненню здоров'я, розвитку витривалості, спритності [14, с. 21].

Друга група дозвілля пов'язана з підвищенням ерудиції, залученням до духовних цінностей. До неї можна віднести читання, перегляд фільмів та телепередач, відвідування виставок, музеїв, подорожі, поїздки тощо. Зміст цієї групи дозвілля стимулює пізнавальну активність дітей, сприяє освоєнню загальнолюдської культури, історичних, літературних цінностей, формуванню світогляду дітей.

Третя група пов'язана з розвитком духовних сил та здібностей, з активною творчою діяльністю. До цього змісту дозвілля можна віднести науково-дослідну діяльність, художньо-театральну, технічну, спортивно-ігрову,

трудова, прикладну діяльність. Включення дітей до цієї групи дозволяє розвиває активну життєву позицію, сприяє самовизначенню особистості, її самоактуалізації у творчій діяльності.

Четверта група реалізує потребу у спілкуванні. До цієї групи слід зарахувати вечори зустрічей, танці, дискотеки, вечірки, творчі об'єднання, клуби, гуртки. Спілкування коїться з іншими дітьми розвиває комунікативні вміння, формує в дитини з особливими потребами здатність використовувати різні способи міжособистісної взаємодії, бути адаптивним до різних соціальних ситуацій.

П'ята група пов'язана з цілеспрямованим творчим навчанням дітей з особливими потребами. Це виїзні табори, огляди, конкурси, канікулярні об'єднання, туристичні походи, школи активу тощо. Включення дитини на п'яту групу дозволяє є значним у розвиток організаторських здібностей, формування умінь самостійно організувати як власне дозволяє, і захоплювати однолітків змістовною діяльністю [35, с. 37-41].

Зупинимося на характеристиці деяких груп дозвільної діяльності.

1. Спорт. Рух є однією з найвищих культурних цінностей з часів античності. Бажання займатися активною руховою діяльністю є для дитини провідною потребою. Рух формує найважливіші якості особистості, такі як витривалість, сила, швидкість, спритність. До спортивних розваг необхідно віднести: лижі, ковзани, біг, велосипед, ринго, скейтборд, тротинет (самокат), ролики. Всі вони користуються величезною популярністю у дітей, підлітків, юнаків та й дорослих людей. З огляду на інтерес можна організувати різні спортивні заходи. Такі, наприклад, як день бігуна, крос, снігова спартакіада, малі олімпійські ігри, спорт-бій, спортивний КВК та багато інших. Звісно, потреба у врахуванні можливостей дітей присутня, тому фізичні навантаження корегуються відповідно за віком дитини та її фізичним станом, самопочуттям. Також потрібні консультативні поради фізичних реабілітологів або ж лікарів з відповідною спеціальністю стосовно регулювання фізичних вправ чи тренувань та їх корекції при необхідності. Наведені варіанти використання спортивних

розваг організуються дорослими або старшими дітьми. Проте, хлопці і самі, без допомоги дорослих влаштовують подібні змагання.

2. Танці. Через танці проходять усі покоління. З молодших класів необхідно формувати у дітях культуру танцю та танцювальну етику. Танець виробляє гарну поставу, пластику, легкість та свободу ходи, грацію та витонченість. Моделей використання танців у дозвілля діяльності безліч. Це вечір танців, конкурс танцюристів, конкурс спортивних танців, танцювальний бал, танцювальний карнавал, студія бальних танців, українська перетанка, фестивалі танцювальних жанрів та інші. Нині існують спеціальні групи, в яких враховуються корекційні аспекти згідно можливостей дитини з обмеженими особливостями.

3. Музика. Це мистецтво, що відбиває реальність у звуках, звукових художніх образах. Світ звуків невичерпний, неможливо уявити людину, яка не відчувала б потреби в тому, щоб у її душі звучала музика. Діти, які вже з народження вслухаються в звучання музики, ритмічно реагують на темп, ритм. Музика займає одне з провідних місць у дозвіллі дітей. Кожна дитина, відповідно до власних інтересів, вибирає музику. Музику для душі, для танців, для музикування, спілкування. Звучання гітари (авторська пісня), рок – музика, класична музика, реп та інші музичні жанри приваблюють дітей, підлітків, юнаків.

4. Туризм. Це – організовані подорожі, що здійснюються для відпочинку та з пізнавальними цілями, а також які мають спортивний характер. Туризм – найпоширеніша і улюблена дітьми форма та утримання дитячого дозвілля. Природа дає людині заряд енергії, розкріпачує, сприяє глибоким духовним переживанням, збагачує враження. Туристичні походи можуть бути пішими, водними, гірськими, велосипедними. Вони можуть тривати кілька днів. Походи забезпечують хлопців особливими шансами реалізуватися, особливим полем свободи, вчать хлопців дивуватися життя, милуватися красою природи. Дівчата можуть багато дізнаватися теж в процесі подорожей. Дітям з обмеженими особливостями потрібно враховувати власні потреби, особливо організаторам

туристичних заходів. Керівник має більшу відповідальність за таких дітей, а також має розрахувати, що дітям потрібний дбайливий нагляд під час відпочинку.

5. Театр. Включення дитини до театральної діяльності формує естетичну культуру, розвиває естетичні, акторські здібності, мовленнєву культуру. Шкільний театр – це особиста театральна практика дітей, можливість пізнати себе через призму театрального героя. Дитина освоює елементи режисури, способи оформлення вистави, способи вербального та невербального втілення в ролі, акторську пластику. Реалізація театру як змісту дозвільної діяльності здійснюється через театральні постановки, вечори театральних жанрів, лялькові театри, театри літературних імпровізацій та ін.

6. Цирк. Цирк – це «дитячий» жанр мистецтва. Він виконує функції розслаблення, емоційного заповнення життя дитини. Водночас цирк може виступати і в формі активного діяльнісного дозвілля дітей. Хлопці, які беруть участь у самодіяльному цирку, можуть грати різні ролі в різних жанрах. Можна провести з дітьми конкурси гримас, пантоміми, «живих» картинок; організувати цирковий театр тіней, балаган, карнавал тощо [23, с. 210-213.

Розглянемо деякі види та методи дозвілля яке можна використовувати з дітьми які мають особливі потреби для їх інтеграції у суспільство та подальшу соціалізацію.

Ігрові методи, засновані на інтересі дітей та розвивають усі вищі психічні функції дитини. Ігрові методи реалізуються через ігри та ігровий тренінг. Методи театралізації сприяють розвитку в дітей з особливими потребами творчої уяви, акторських навичок та формуванню вони умінь вступати у різні соціальні відносини, запропоновані роллю. До способів театралізації можна віднести перетворення і наслідування.

Методи співробітництва полягають у рівноправному духовному контакті дорослих та дітей. До них відносяться: спільні обговорення, дискусії, що активізує спілкування в парах «дорослий-дитина», у колективі «дорослий-діти».

Методи співробітництва ґрунтуються на спільній діяльності дітей та дорослих «на рівних».

Методи виховують ситуацій, що полягають у актуалізації моральних якостей дитини з особливими потребами, у стимулюванні моральної поведінки дітей. До методів які виховують ситуацій можна віднести проблемні ситуації, створювані дорослими у процесі проведення будь-яких дозвільних заходів, наприклад дискусій, і стимулюючі моральні уявлення та моральну свідомість дітей. Методи імпровізації проявляються у творчій підприємливості та активізації творчих сил дітей [10, с. 57].

Серед різноманітних соціальних характеристик вітчизняного дозвілля найважливішими є два:

- дозвільна діяльність є невиробничою діяльністю;
- дозвільні види діяльності обираються самостійно, з власної ініціативи.

У спеціальних дослідженнях культурно-дозвільна діяльність розглядається найчастіше як складова частина вільного часу, яка витрачається людиною на задоволення. Створення рівних можливостей для дітей з особливими потребами, пов'язане із забезпеченням доступності не тільки освіти та роботи, але й різних форм культури, культурної та дозвільної діяльності. Дана діяльність є одним із суттєвих ресурсів оптимізації соціальної активності інвалідів, що має здатність стимулювати процес соціалізації, інкультурації та самореалізації особистості.

Види вітчизняної дозвільної діяльності настільки різноманітні, наскільки розвинені культурні інтереси та потреби особистості, співвідносні з мистецтвом, колективними та індивідуальними формами творчості, створенням художніх творів, театралізованих вистав, ігрових та конкурсних програм.

Найбільш прогресивним методом соціалізації дітей з особливими потребами та природною формою зміни емоційного стану є арт-терапія.

Арт-терапія – це метод психотерапії, який використовує для лікування художні прийоми та творчість, такі як малювання, ліплення, музика, фотографія, кінофільми, книги, акторська майстерність, створення історій та багато іншого.

Арт-терапевтичні заняття сприяють більш ясному, тонкому вираженню своїх переживань, проблем, внутрішніх протиріч, з одного боку, а також творчому самовираженню – з іншого. У процесі творчості дітей з особливими потребами набагато яскравіше і наочніше може проявити себе, ніж у листі чи мові.

Арт-терапевтичні твори сприяють прориву змісту комплексів у свідомість та переживання супутніх їм негативних емоцій. Це особливо важливо для хворих, які не можуть «виговоритися», тому що висловити свої фантазії у творчості легше, ніж про них розповісти. Фантазії, які зображені на папері або виконані в глині, нерідко прискорюють та полегшують промовляння переживань [13, с. 15-20].

Дозвілля методами арттерапії базуються на переконанні, що внутрішнє «Я» людини відображається в зорових образах щоразу, коли вона спонтанно, не особливо замислюючись про свої твори, малює, пише картину, ліпить скульптуру. Причому використовуються елементарні художні засоби, а для участі в арттерапії не потрібний попередній досвід у творчій діяльності. Малюючи свою проблему, дитина залишає на папері всі негативні емоції. Заняття мистецтвом завжди приносить творче задоволення.

Дуже поширена у використанні фототерапія – художнє фотографування. Велику увагу дитина приділяє моментам, у яких оточення виявляє моральні якості з найбільшою яскравістю, внаслідок чого це сприяє накопиченню морального досвіду дитини, а реалізація цих спостережень на папері олівцем або фарбами, що допомагає сформувати потребу в моральній оцінці поведінки людей. Викладач може просити передати емоції людини у фігурці з пластиліну, намалювати те, що відчуває дитина, оцінити в яких умовах зроблена та чи інша картина, який сенс може нести тощо.

Дитина вчиться звертати увагу на поведінку, частіше замислюється над тим, які причини стоять за різними подіями. Уміння розуміти людей, вміння аналізувати через які передумови людина діє – допомагає дитині з особливими потребами знайти правильну лінію поведінки серед однолітків. У навчальному закладі, дитині це необхідно для того, щоб встановити дружні стосунки в

дитячому колективі та сформувати чуйність по відношенню до інших дітей. Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що дозвілля яке пов'язане з образотворчою діяльністю дозволяє дітям з особливими потребами пізнати навколишню дійсність, адаптуватися в соціумі і розвинути професійні вміння та навички [18, с. 198].

Також одним із видів вітчизняного дозвілля є декоративно-прикладне мистецтво. Залучення до рідної культури, народного мистецтва та традицій через уроки ремесел допомагає дітям з особливими потребами стати більш мобільними та комунікативними, активними та допитливими, відчутти смак життя. Дана методика дає можливість розслабитися і набути внутрішньої рівноваги, оскільки творчість дозволяє в прихованій символічній формі реконструювати ситуацію, що травмує, і знайти її дозвіл через повторне моделювання.

Під час занять прикладною творчістю діти з особливими потребами отримують масу вражень, заряд позитивної енергії, роблять крок назустріч самостійному та незалежному життю, інтеграції у суспільство. Часом відчутти себе потрібним можна, просто створюючи щось власними руками. Емоційне занурення в історію народного мистецтва сприяє зростанню потенціалу можливостей людського організму, що пробуджують почуття впевненості у собі, віру у свої можливості.

Елементом реабілітації є натуротерапія – принцип самозцілення. Самореалізація, усвідомлення свого єднання з іншими членами суспільства, можливість проявити себе – для людей з обмеженими фізичними можливостями є особливо важливим, оскільки означає «бути як усі». Творчість, як і мистецтво немислимі без спілкування, є потужним засобом, сприяючим інтеграції інвалідів у суспільство.

Глинотерапія – ефективний спосіб реабілітації, що поєднує комплекс медичних, валеологічних, культуро-орієнтованих комплексів, що має на основі роботи з пластичними матеріалами. Здавна нашим предкам відомо про лікувальні властивості глини, що має антисептичні, абсорбуючі властивості.

Практичні заняття з виготовлення глиняної іграшки, поєднуються з розповіддю про історію виникнення іграшки в Україні, сформовані народні традиції та техніку виготовлення. Ліплення сприяє розвитку дрібної моторики, координації та узгодженості рухів рук. Розпис виробу виробляє пластичні рухи, формує почуття ритму, обсягу, пропорцій, кольору, виховує художній смак [33, с. 5-7].

Творча робота з природними матеріалами – це важливий чинник формування трудових навичок, акуратності, планування, сприяє розвитку уяви, просторового мислення. Такі матеріали як папір, картон, тканини, нитки дають уявлення про формування обсягу, розвивають дрібну моторику, розвивають фантазію та самостійність.

Також варто розглянути такий вид вітчизняного дозвілля як ігрова діяльність з елементами театралізації. Участь у фольклорному фестивалі для дітей з особливими потребами означає розширення комунікативного простору, усвідомлення єднання з іншими членами суспільства. Ігрові елементи соціокультурних технологій, що використовуються тут, мають і адаптивне, і лікувально-оздоровче, і емоційне значення.

Хороші можливості для соціалізації дітей з особливими потребами є методики ігротерапії, особливо з елементами театралізації, в них використовуються ігри, які б сприяли розвитку уваги, пам'яті, спостережливості. Ігрові програми з піснями, танцями, вікторинами сприяють активізації учасників, міжособистісному спілкуванню, зниженню втоми.

У народних іграх сконцентровано позитивний досвід поколінь, динамічні життя. Вони розвивають цілеспрямованість, лідерство, дають м'язову розрядку, сприяють наближенню до ритмів природи. У дозвільній роботі доцільно використовувати тематично витриманий ігровий комплекс, що складається з конкурсної діяльності.

При цьому важливо, щоб були враховані психічні та фізичні особливості учасників: гра не повинна ставити учасників у скрутне становище та викликати у них невпевненість у своїх силах. Ігротерапія на відкритих сценічних майданчиках користується попитом і дітьми, і дорослими.

Для дітей з особливими потребами, це природне заняття та спосіб моделювання відносин з навколишнім світом та розвитку особистості, для дорослих – лояльний та безпечний метод досліджувати свій минулий досвід. Гра дозволяє скинути напругу, позбутися депресії, спонукає активізуватися фізично та розумово у спонтанному вираженні, занурює учасників у атмосферу емоційного комфорту [11, с. 38].

Театралізовані дійства на відкритих сценічних майданчиках несуть розкутість і глядачеві, і актору. Нерідко глядачі стають акторами. Люди, що залучаються до дійства, з обмеженими можливостями здоров'я як би «відігрують» хворобливі для себе життєві або психологічні ситуації, шукають і набувають оптимальних життєвих ролей [28, с. 32]

Велику перевагу у розвитку дітей з особливими потребами мають колективні ігри. Для участі у них створюється група. У групі дитина розвивається інтелектуально, збагачується соціальним досвідом, навчається виявляти свою індивідуальність. Якщо проводити змагальні ігри, вона почувається частиною колективу, переживає за свою групу, у разі виграшу команди, відчуває гордість, радість, відчуття своєї причетності до цього. Окремі види змагань можуть бути розраховані на спільну участь дітей та батьків.

Отримані дітьми з особливими потребами позитивні емоції через участь у масових заходах дадуть ефект, якщо проводитимуться системно, в рамках цільових програм.

Ляльковий театр, особливо театр ростових ляльок (великі лялькові персонажі оптимальні для відкритих сценічних майданчиків через яскравість і розмір). Програми за участю різних ляльок: рукавичних, тростинних, ростових, маріонеток – сприймаються дітьми-інвалідами (та й дорослими) інакше, ніж гра звичайних акторів, навіть якщо ті майстерно загримовані. Адже лялька несе в собі закодований семантичний образ, який сприймають навіть найменші глядачі з інвалідністю. І це не образ іграшки, а набагато глибший і стародавній персонаж, що спонтанно занурює нас у казкову реальність.

Лялько-терапія безпосередньо пов'язана з технологіями казкотерапії – адже архетип народної казки сам по собі є зцілюючим, у ньому глядач начебто вписується у філософську казку зі щасливим кінцем, історія є засобом зустрічі із самим собою. Діти з особливими потребами набувають знання про закони життя та способи прояву творчої сили, про моральні норми та принципи соціальних взаємин. Казка вчить дитину з інвалідністю продуктивно долати страх, активізувати творчий потенціал.

Корекційна педагогіка спирається на низку принципів, відповідно до яких педагоги організують вітчизняне дозвілля дітей цієї категорії. Така організація має забезпечити соціалізацію дитини, тобто, сприяти досягненню кінцевої мети навчання і виховання дитини з особливими потребами – подолання її соціальної недостатності, максимально можливого введенню її в соціум, формуванню у неї здатності жити самостійно.

До критеріїв соціальної значущості педагогічно організованого дозвілля ми відносимо такі положення:

1. Дозвільна діяльність ґрунтується на теорії культури та охоплює широку сферу соціально-культурної практики дітей з особливими потребами. Дозвілля є частина культури, яка забезпечує дітей ціннісними орієнтаціями. Формований спосіб дозвілля впливає на спосіб життя і протистоїть соціальним, антикультурним проявам.

2. Сфера дозвільної практики – це засіб пізнання життя. З життєвого матеріалу діти з особливими потребами відтворюють образи (прообрази) життя відповідно до своїх уявлень про неї, розширюють знання про життя.

3. Організоване дозвілля має включати систему різноманітних соціальних ролей, положень і відносин, мати комунікативну зарядженість, забезпечувати міжвіковим партнерством, отже, і досвідом різних соціальних сил, перемогами дружньої свідомості. Дозвілля примиряє «непримиренних», знімає чи вкорочує дистанції взаємодії. Комунікативна роль дозвілля дітей з особливими потребами має велике виховне значення. У цьому плані, спільне дозвілля дітей, які мають норму психічного розвитку та дітей з особливими потребами,

виступає перспективною формою роботи, що сприяє формуванню емпатії та толерантного відношення, що сприяє розвитку інклюзивної культури.

4. Сфера дозвілля створює причини самопізнання, перевірки себе, оскільки надає дітям з особливими потребами великий простір самовираження, самодіагностики.

5. Дозвілля здатне забезпечити атмосферу істинної демократії та свободи, воно орієнтує індивіда на правильне використання своєї свободи, культури свободи.

Таким чином, організація вітчизняного дозвілля дозволяє дітям з особливими потребами реалізувати себе та свою потребу у спілкуванні, можливість побачити навколишній світ, зустрітися з людьми, що переживають подібну ситуацію, та зрозуміти, що їм доступно якщо не всі, то майже все.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ДОЗВІЛЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК ШЛЯХ ЇХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

2.1. Форми організації вітчизняного дозвілля дітей з особливими потребами як шлях їх соціалізації

У педагогіці існує безліч термінів, визначень та класифікацій методів навчання виховання і форм організації дозвілля для дітей з особливими потребами.

Форми відрізняються одна від одної такими ознаками:

1. Кількісними. Форми відрізняються одна від одної часом їх підготовки та проведення, а також кількістю учасників. За часом проведення всі форми можна розділити на:

- короткочасні (тривалістю від декількох хвилин до декількох годин);
- тривалі (тривалістю від декількох днів до декількох тижнів);
- традиційні (регулярно повторювані).

За кількістю учасників форми можуть бути:

- індивідуальні (вихователь – вихованець);
- групові (вихователь – група дітей);
- масові (вихователь – кілька груп, класів);

2. За видами діяльності – форми навчальної, трудової, спортивної, художньої діяльності;

3. За способом впливу педагога - безпосередні та опосередковані;

4. По суб'єкту організації:

- організаторами дітей виступають педагоги, батьки та інші дорослі;
- діяльність організується на основі співпраці дорослих та дітей;
- ініціатива та її реалізація належить дітям.

5. За результатом:

- результатом є інформаційний обмін;
- результатом є вироблення загального рішення (думки);

– наслідком є суспільно значущий продукт [22, с. 302-305].

Визначаючи форму організації дозвілля, педагог насамперед орієнтується на зміст діяльності дітей, їх інтереси та потреби. За розглянутими вище ознаками можна охарактеризувати кожну форму.

Пропонуємо схему характеристики форми дозвілля:

- 1) назву;
- 2) тривалість проведення;
- 3) попередня підготовка чи експромтне проведення;
- 4) кількість учасників;
- 5) організатор діяльності;
- 6) характер впливу педагога;
- 7) результат спільної діяльності.

Роблячи спроби класифікувати форми виховної роботи, слід також мати на увазі, що існує таке явище, як взаємоперехід форм з одного типу в інший. Так, наприклад, екскурсія або конкурс, що розглядаються частіше як захід, можуть стати колективною творчою справою, якщо ці форми будуть розроблені та проведено самими дітьми з особливими потребами.

На даний момент існують три форми дозвільної діяльності: індивідуально-групова, сімейна, масова. Розглянемо форми дозвільної діяльності докладніше.

Індивідуально-групова форма. Ця форма здійснює організацію дозвілля на індивідуальному рівні, а також у невеликих групах, сформованих за якоюсь ознакою (загальний інтерес, вік, етнічна приналежність тощо). Вибір цієї форми залежить від специфіки виду дозвілєвої діяльності, що проводиться; наприклад, недільна зустріч друзів у якомусь місці не може бути масовою формою за своєю суттю.

Масова форма. Масовий характер сучасного дозвілля є одним з найважливіших факторів на шляху до його розуміння. Практично всі культурні та спортивні заходи носять масовий характер; те саме можна сказати про деякі види розваг та туризму. Хоча у житті дитини з особливими потребами масові

заходи не перевищують часу дозвілля індивідуально-групового рівня, але поступове включення в цей процес, трансляція ідеалів масової культури призводять до викривлення нормального виховання дитини з особливими потребами.

Сімейна форма. Форма дозвільної діяльності, нині хоч і використовується, але не має систематичності та цілеспрямованості. Включає групу людей за сімейною ознакою, причому це число може різнитися з різних причин (кількість родичів, етнічна належність тощо). Важливою особливістю є те, що всі учасники повинні підтримувати відносини один з одним (на відміну від масової, де створення та підтримання взаєморозуміння не є метою) [24, с. 138-140].

Розглянувши форми дозвільної діяльності дітей з особливими потребами, можна дійти висновку, що для нормального перебігу процесу соціалізації, згідно з педагогічними основами розвитку особистості, дитині з особливими потребами слід брати участь у всіх формах дозвільної діяльності, однак однією з головних форм підтримки взаємовідносин з батьками є сімейною.

Як неодноразово зазначалося, сімейна форма дозвілля не користується популярністю серед населення, внаслідок чого кількість пропозицій установ з організації сімейного дозвілля невелика, якщо не розглядати разові заходи, а систематичні, цілеспрямовані на виховання, культурне збагачення та вирішення проблем соціалізації дітей з особливими потребами.

Дозвіллева діяльність будується на позиціях співробітництва та співтворчості. Ці позиції передбачають довірче спілкування. В основі спілкування лежить міжособова комунікація, що дозволяє партнерам зрозуміти, прийняти позиції партнера, відстояти власні судження

У сучасних дослідженнях дозвілля розглядається як складне соціальне явище, що включає: відпочинок, розвагу, свято, самоосвіту та творчість. Мета соціальних педагогів – знайти ефективний спосіб педагогічного впливу, що дозволяє поставити дитину з особливими потребами в позицію активного

суб'єкта дитячої діяльності, розкрити її творчий потенціал у правильно організованому дозвіллі.

Дозвілля дітей з особливими потребами за змістом поділяється на низку груп. Перша група пов'язана із відновленням різних сил дитини. До неї необхідно віднести прогулянки на свіжому повітрі, спорт, вечори відпочинку, забави, розваги, ігри. Рух формує найважливіші якості особистості, такі як витривалість, сила, швидкість, спритність. Яскравим прикладом є організація та проведення районного конкурсу «Безпечне колесо», олімпіади «Дорожня абетка» з виходом на обласний рівень.

Друга група дозвілля пов'язана з підвищенням ерудиції, залученням до духовних цінностей. До неї можна віднести читання, перегляд фільмів та телепередач, відвідування виставок, музеїв, подорожі, поїздки тощо. Зміст цієї групи дозвілля стимулює пізнавальну активність дітей, сприяє освоєнню загальнолюдської культури, історичних, літературних цінностей, формуванню світогляду дітей з особливими потребами [30, с. 57.

На формування екологічної культури підрастаючого покоління величезний вплив робить проведення екологічних заходів, таких як День екологічних знань, День Землі, День птахів, беручи участь у цих заходах, діти долучаються до пізнавальної та природоохоронної діяльності.

Третя група пов'язана з розвитком духовних сил та здібностей, активною творчою діяльністю. До цього змісту дозвілля можна віднести науково-дослідну діяльність, художньо-театральну, спортивно-ігрову, трудову, прикладну діяльність. Включення дітей до цієї групи дозвілля розвиває активну життєву позицію, сприяє самовизначенню особистості, її самоактуалізації у творчій діяльності.

Четверта група дозвільної діяльності реалізує потребу у спілкуванні. До цієї групи слід зарахувати вечори зустрічей, танці, дискотеки, вечірки, творчі об'єднання, клуби, гуртки. Спілкування коїться з іншими дітьми розвиває комунікативні вміння, формує в дитини здатність використовувати різні способи міжособистісної взаємодії, бути адаптивним до різних соціальних

ситуацій. Стабільний інтерес виявляється у підлітків за участю в районних акціях: «Подарунок другу», «Привітання солдату», адресована хлопцям які захищають нашу країну.

П'ята група пов'язана з цілеспрямованим творчим навчанням дітей. Це виїзні табори, огляди, конкурси, канікулярні об'єднання, туристичні походи, школи активу тощо. Включення дитини з особливими потребами на п'яту групу дозвілля є значущим у розвиток організаторських здібностей, формування умінь самостійно організовувати як своє дозвілля, і захоплювати однолітків змістовною діяльністю.

Розвиваються літні форми проведення змістовного дозвілля як складові системи безперервного освітнього процесу. Незмінно затребуваною формою роботи протягом кількох років є експедиції (наметові табори) «Від села до села, від покоління до покоління». В рамках наметового табору проводяться екскурсії по селу, майстер-класи з декоративно-ужиткового, художньо-естетичного напрямку. Робота в експедиції органічно перетікає на дослідницьку роботу протягом навчального року. Для створення умов повноцінного відпочинку дітей з особливими потребами та задоволення їх потреб у змістовному дозвіллі організовують роботу оздоровчого табору «Райдуга» з денним перебуванням дітей. Дітей та підлітків з особливими потребами залучають до різних форми роботи для розвитку фантазії та індивідуальності. Причому їм важлива можливість продемонструвати свої успіхи, порівняти себе з іншими, запозичити досвід. Ці потреби добре реалізуються шляхом організації конкурсів, фестивалів, майстер-класів різних рівнів [27, с. 246].

Дозвіллева діяльність у дітей з особливими потребами, як вже було сказано вище, є ключовою ланкою процесу соціалізації. Саме за допомогою різних організованих видів дозвілля дошкільник отримує інформацію про світ, свою країну, інших людей, інших націй, тварин, рослин і т.д. Крім цього, дитиною з особливими потребами засвоюються норми поведінки, моралі, звичаї, звичаї, ідеали та цінності суспільства, в якому він виховується. Тут же відбувається навчання вибудову комунікації з незнайомими людьми, групою,

колективом. Так як дитина ще не вчиться, то завдання дозвільної діяльності - підготувати дошкільника до дорослого життя, до систематичного навчання, до подальшої відповідальності.

Мета дозвільної діяльності дітей з особливими потребами – заспокоїти, підтримати турботою та увагою дитини, дати їй відчути себе у безпеці та розслабитися. Ця якість є суттєвою відмінністю від дозвільної діяльності звичайних дітей.

Проаналізувавши теоретичні аспекти дозвільної діяльності, можна назвати її основні характеристики як соціально корисної сфери життєдіяльності. По-перше, у процесі дозвілля активність відбувається розвиток духовного світу особистості, по-друге, з точки зору психології, формується особистість за допомогою розвитку фізичних, моральних та естетичних якостей, по-третє, дозвілля позитивно впливає на формування взаємовідносин і комунікацій між людьми, по-четверте, під час культурно-дозвільної активності здійснюється процес створення культурного середовища суспільства.

Останнім часом розробляється велика кількість інноваційних підходів щодо виховання дітей-інвалідів. Інклюзивна практика, що включає широкий спектр позаурочної виховної роботи, є найбільш універсальним і доступним середовищем для отримання освіти і соціалізації «особливу» дитину. Незалежно від фізичних та розумових здібностей, расових та конфесійних відмінностей або від соціального становища – інклюзивна система у масовій школі дозволяє здобути рівну освіту та задовольнити свої потреби у розвитку. Роль культурно-дозвільної сфери поза навчальною структурою інклюзивного процесу полягає у використанні внутрішніх ресурсів освітньої установи для організації та розвитку адаптивно-виховного середовища, що володіє інструментами виховання, соціалізації, методами навчання, комунікативними засобами та формує загальні знання учнів [25, с. 90].

До основних видів дозвілля дітей з особливими потребами відносять: спорт, рухливі ігри, екскурсії; логічні ігри та навчальні заняття;

медикооздоровчі процедури та робота з психологами; користування спеціалізованими засобами, що заповнюють фізичний дефект; участь у святах, фестивалях, ритуалах, концертах та ін.; заняття різними видами творчості.

Найбільший інтерес представляють колективні форми культурно-дозвіллевих заходів, такі як ігри на згуртування; спортивні змагання; вечірки; досягнення будь-яких заохочувальних благ, як правило, матеріальних; свята; різні концерти та зустрічі з кумирами і т.д. [3, с. 31].

Роль культурно-дозвіллевих технологій для «особливих» дітей полягає в організації реабілітації та соціальної адаптації на основі організаційних, культурологічних, психологічних та педагогічних характеристик.

Розглядаючи освітній процес як діяльність із становлення індивіда, закономірно виділити дозвілля, як частина освіти, що впливає формування способу життя особистості. Дозвіллева діяльність у учнів є вільний час і простір, поза школою та роботи, і що полягає у реалізації релаксаційної та рекреативної діяльності, яка задовольняє запити та потреби, та розвиває вміння та здібності дітей. На рис. 2.1. відбито базові потреби особистості школяра у сфері дозвілля [25, с. 276].

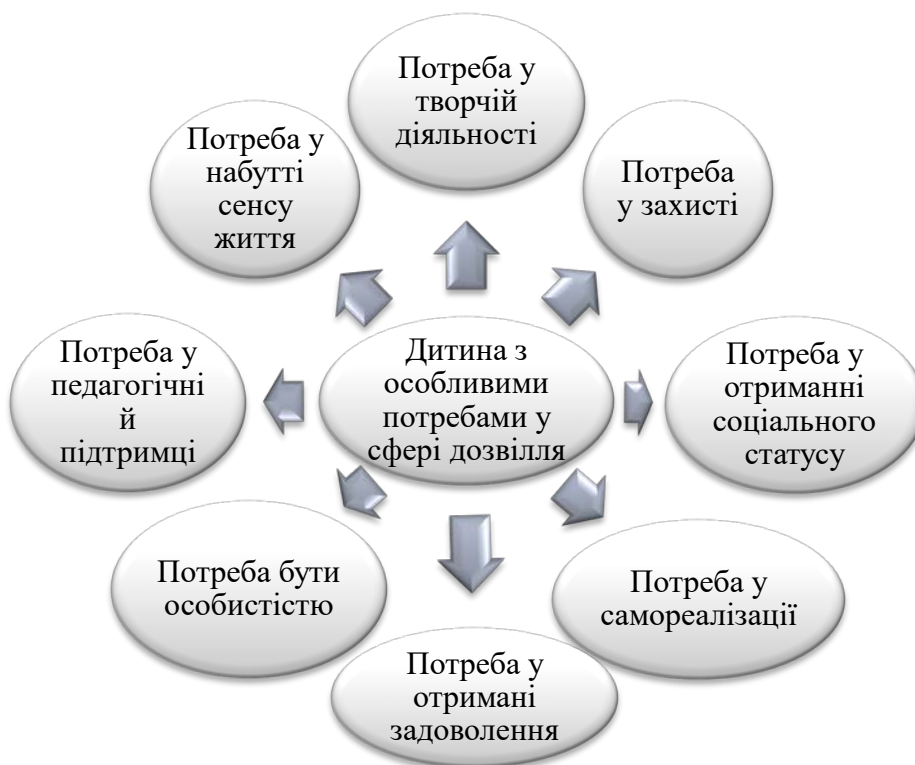

Рис. 2.1. Потреби дитини з особливими потребами у сфері дозвілля

Пізнання навколишнього світу дитиною з особливими потребами здійснюється за допомогою емоційного переживання. В цілому, заняття творчістю вирішує проблеми соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями, через взаємодію зі світом прекрасного, завдяки чому відбувається розвиток зорової, слухової, рухової пам'яті, формування навички творчого мислення, розвиток комунікативних здібностей. Мистецтво організує можливості розвитку пізнавальних, освітніх і творчих умінь, цим вирішує проблему соціальної адаптації дітей-інвалідів.

Розгляд основних змістовних характеристик дозвільної сфери дітей з особливостями розвитку дозволяє вивести його основні особливості. По-перше, дозвіллева діяльність має індивідуалізований характер, який ґрунтується на тому, що сам індивід може вибирати форму дозвільної активності, що найбільше підходить йому. Дозвільна діяльність надає соціальну свободу, яка виявляється у «свободі від...» (жорсткої регламентації, обмеженого вибору та примусу) та «свободі за...» (самостійний вибір якісних та кількісних характеристик проведення дозвільної активності) [11, с. 187].

По-друге, культурно-дозвіллева сфера надає умови не тільки для індивідів без порушень у розвитку, але й для категорії інвалідів. Так, наприклад, для дітей з порушенням слуху, сфера дозвілля надає умови для стимулювання слухо-зорової уваги за допомогою використання наочних, усних, технічних інструментів. В процесі дозвільної діяльності для дітей з особливими потребами дотримуються необхідні методичні вимоги для «включення» як культурний, так і в освітній процес.

Сфера дозвілля може застосовувати послуги сурдопедагогів та спеціалістів у галузі культурно-дозвіллевої діяльності, які працюють з дітьми-інвалідами. По-третє, дозвіллева сфера спрямовано всебічне задоволення вищих людських потреб – духовних. Розвиваючи духовні потреби індивіда, відбувається популяризація культури, як предмета, що сприяє удосконаленню розумових і фізичних якостей, і впливає на психіку (подолання стресів, втоми).

Слід зазначити відмінності культурно-дозвіллевої діяльності від додаткової системи освіти дітей.

Ігрові форми, засновані на інтересі дітей та розвивають усі вищі психічні функції дитини. Ігрові методи реалізуються через ігри та ігровий тренінг. Гра – це самостійний та важливий для дітей вид діяльності, рівноправний з усіма іншими. Вона може бути формою неігрової діяльності, елементом неігрової справи, тобто може бути формою навчання. І тут, гра мотивує пізнавальну діяльність хлопців, зацікавлює в процесі пізнання різних явищ дійсності.

Гра, як казка, мультфільм, багаторазово повторюється у житті дитини, стаючи її виховним тренінгом. «До кінця нашого століття, – вважає Ш. Амонашвілі, – метою педагогіки стане не «загальний розвиток» дітей, а розкриття творчого потенціалу кожної дитини. Використання гри звернене до цього потенціалу. Гра зрозуміла і близька, у ній діти висловлюють свою цікаву, оригінальну сутність, самовиражаються без зовнішнього спонукання» [30, с. 147].

Грою легко вивірити симпатії та антипатії дітей, кого вони вибирають, віддають перевагу одноліткам («третій зайвий», «ручок», «садівник», «кільце» та ін.). Гра виявляє знання, інтелектуальні сили (вікторина, «Що? Де? Коли?», «Поле чудес» та ін.). Ігри показують рівень організаторських здібностей дітей.

Ігри «виявляють» фізичні здібності: спритність, силу, координацію і т. д. Форми театралізації сприяють розвитку у дітей творчої уяви, акторських навичок та формуванню у них умінь вступати у різні соціальні відносини, запропоновані роллю. До способів театралізації можна віднести перетворення й наслідування. Дозвіллева сфера дітей з особливими потребами має нескінченну кількість сюжетів та соціальних ролей. Неформальне спілкування хлопців може бути організоване у вигляді вечірки, шкільного кафе, «блакитного вогника», вечора при свічках, морської кают-компанії, російських «посиденьок», «насінняників», «призьби», «театральної вітальні», вечора національної кухні, бенкету - Бала іменинників; вечори етикету, дня народження колективу, «капустянка», «хороводу друзів», «святкового вечора» і т. д.

Форма театралізації реалізується через костюмування, особливий словник спілкування, аксесуари, дозвілля, ритуали. Театралізація знайомить дітей із різноманітними сюжетами життя.

Змагальні форми розвивають у дітей фізичну активність, спритність, витривалість та здоровий дух суперництва. До змагальних методів відносяться змагання, які можуть бути як фізичним, так і інтелектуальним змістом. Змагання поширюється попри всі сфери творчої діяльності дитини. Змагання сприяє формуванню якостей конкурентоспроможної особи. Цей метод спирається на генетичні схильності дитини до лідерства чи суперництва. У процесі нового змагання дитина з особливими потребами досягає певного рівня успіху у відносинах з товаришами, друзями та набуває нового соціального статусу, а це у свою чергу позитивно впливає на процес її соціалізації. Змагання викликає як активність, так і формування самоактуалізації, яку можна розглянути як метод самовиховання.

Форми співробітництва фундаментуються у рівноправному духовному контакті дорослих і дітей з особливими потребами. До них відносяться: спільні обговорення, дискусії, що активізує спілкування в парах «дорослий-дитина», у колективі «дорослий-діти». Форми співробітництва ґрунтуються на спільній діяльності дітей та дорослих «на рівних». Педагоги та діти з особливими потребами – члени шкільних клубів, драмколективів, хорів, творчих об'єднань, заснованих на демократичному, гуманізованому спілкуванні [24, с. 207].

Форми виховних ситуацій полягають в актуалізації моральних якостей дитини, у стимулюванні моральної поведінки дітей з особливими потребами. До форм які виховують ситуації можна віднести проблемні ситуації, створювані дорослими у процесі проведення будь-яких дозвільних заходів, наприклад дискусій, і стимулюючі моральні уявлення та моральну свідомість дітей. Педагог ставить перед дітьми проблеми морального вибору, проблеми способів організації діяльності, проблеми вибору соціальної ролі та ін.

Вихователь не випадково створює умови для виникнення ситуації. Коли у ситуації виникає проблема для дитини та існують умови для самостійного її

вирішення, створюється можливість соціальної спроби як методу самовиховання. Соціальні спроби охоплюють усі сфери життя і більшість його соціальних зв'язків. У процесі включення у ці ситуації в дітей віком формується певна соціальна позиція і соціальна відповідальність, які є основою їхнього подальшого входження у соціальне середовище.

Форми які виховують ситуації сприяють з того що дорослі у довірчому спілкуванні з дітьми формують життєвий світогляд і життєві позиції, засновані на загальнолюдських цінностях.

Форми імпровізації проявляються у творчій підприємливості та активізації творчих сил дітей. Імпровізація – дія, не усвідомлена і не підготовлена заздалегідь, експромт. Воно виводить людину на практичну та творчу підприємливість. У імпровізації закладено механізм імітаційної поведінки, що дуже важливо задля дітей. Приклад одного входить до підсвідомості іншого, минаючи різнотональність свідомості. Мистецтво імпровізації – це породження мистецтва, творче зусилля. Імпровізація базується на синдромі наслідування із привнесенням свого авторського початку [18, с. 184].

Звертаючись до факту, що у дозвільній діяльності тісно сплетені аспекти навчання та виховання, необхідно розглянути методи виховання, які безпосередньо можуть використовуватися педагогами всередині кожного методу організації дозвілля дитини. Сучасна виховна система, поряд із визнанням особистісно орієнтованої моделі взаємодії, згідно з якою педагог та дитина виступають суб'єктами педагогічного процесу, певну роль відводить і методам педагогічного впливу. У практичній діяльності педагогів вони займають одне з найбільш значних місць. Умовно виділяють групи методів прямого та непрямого педагогічного впливу. Дані групи методів активно використовують у процесі організації дозвілля дітей [17].

Форми прямого педагогічного впливу передбачають негайну чи відстрочену реакцію учня та її відповідні дії, створені задля самовиховання. Методи непрямого педагогічного впливу передбачають створення такої

ситуації в організації діяльності, в якій у дитини формується відповідна установка на самовдосконалення, вироблення певної позиції в системі його відносин з вчителями, товаришами, суспільством.

Форми переконання припускають розумне підтвердження якогось поняття, моральної позиції, оцінки того, що відбувається. Аналізуючи запропоновану інформацію, учні сприймають не стільки поняття та судження, скільки логічність викладу освітянами своєї позиції. У цьому дитина, оцінюючи отриману інформацію, або затверджуються у поглядах, позиціях, чи коригують їх. Переконуючись у правоті сказаного, діти формують свою систему поглядів світ, суспільство, соціальні відносини.

Переконання як спосіб у виховному процесі дітей з особливими потребами реалізується через різні форми, зокрема сьогодні цього використовуються уривки з різних літературних творів, історичні аналогії, біблійні притчі, байки. Поруч учених створюються хрестоматії, у яких зібрано матеріал для морального просвітництва учнів. Метод переконання використовується також під час проведення різноманітних дискусій [26, с. 89].

Переконання передбачає самопереконання – спосіб самовиховання, який передбачає, що діти усвідомлено, самостійно, у пошуку вирішення будь-якої соціальної проблеми формують власний комплекс поглядів. В основі цього формування лежать логічні висновки, зроблені самою дитиною.

Форми на мотиваційну сферу включають стимулювання. У його основі лежить формування в дітей віком усвідомлених спонукань їх життєдіяльності. У педагогіці як стимулювання поширені такі його компоненти, як заохочення та покарання. Заохочення висловлюється позитивна оцінка дій вихованців. Воно закріплює позитивні навички та звички. Його дія передбачає збудження позитивних емоцій, вселяє впевненість. Заохочення може виявлятися у різних випадках: схвалення, похвала, подяка, надання почесних прав, нагородження [39].

Незважаючи на простоту, вона вимагає ретельного дозування і обережності, так як невміння використовувати цей метод може принести шкоду

вихованню. Заохочення має бути природним наслідком вчинку учня, а не наслідком його прагнення отримати заохочення. Важливо, щоб заохочення не протиставляло дитину іншим членам колективу. Воно має бути справедливим і, як правило, узгодженим із думкою колективу. При використанні заохочення необхідно враховувати індивідуальні якості заохочуваного.

Покарання – це компонент педагогічного стимулювання, застосування якого має запобігати небажаним вчинкам учнів, гальмувати їх, викликати почуття провини перед собою та іншими людьми. Відомі такі види покарання: накладання додаткових обов'язків, позбавлення чи обмеження певних прав, вираження морального осуду чи засудження, ігнорування дитини [2, с. 38].

Покарання має бути справедливим, ретельно продуманим і в жодному разі не повинно принижувати гідність дитини. Це сильнодіючий метод. Помилку педагога в покаранні виправити значно важче, ніж у будь-якому іншому випадку, тому не можна поспішати карати доти, доки немає повної впевненості у справедливості покарання та в його позитивному впливі на поведінку учня. Не можна давати будь-яких загальних схем у вирішенні питання про покарання, оскільки кожен вчинок завжди індивідуальний. Залежно від того, ким він скоєний, за яких обставин, які причини, що спонукали дитину вчинити саме так - покарання може бути різним.

Форми стимулювання допомагають людині формувати вміння правильно оцінювати свою поведінку, що сприяє усвідомленню ним своїх потреб – розуміння сенсу своєї життєдіяльності, вибору мотивів та цілей, тобто тому, що становить суть мотивації.

Форми на емоційну сферу передбачають формування в людини необхідних навичок в управлінні своїми почуттями, розуміння своїх емоційних станів причин, що їх породжують. Навіювання, будучи методом, що впливає на емоційну сферу дитини, дозволяє дитині пережити свої вчинки та пов'язані з ними емоційні стани. Воно може здійснюватися як вербальними, і невербальними засобами. За образним висловом В.М. Бехтерева, навіювання

входить у свідомість людини не з парадного входу, а як із заднього ганку, минаючи сторожа – критику.

Навіяти – це означає впливати на почуття, а через них на розум та волю людини. Процес навіювання часто супроводжується процесом самонавіювання, коли дитина намагається сама собі навіяти ту чи іншу емоційну оцінку своєї поведінки, ніби ставлячи запитання: «Що б мені сказали в цій ситуації вчителі чи батьки?»

Форми на вольову сферу передбачають розвиток в дітей з особливими потребами віком ініціативи, впевненості у своїх силах; розвиток наполегливості, вміння долати труднощі задля досягнення наміченої мети; формування вміння володіти собою (витримка, самовладання); вдосконалення навичок самостійної поведінки і т. д. Домінуючий вплив на формування вольової сфери можуть надати методи вимоги та вправи. Вимога як спосіб на вольову сферу дитини передбачає розвиток здатності керувати своєю поведінкою, підпорядковувати мотиви поведінки (особисті суспільним і навпаки) [44].

За формою пред'явлення розрізняються прямі та непрямі вимоги. Для прямої вимоги характерні імперативність, визначеність, конкретність, точність, зрозумілі вихованцям формулювання, які не допускають двох різних тлумачень. Пред'являється вимога у рішучому тоні, причому можлива ціла гама відтінків, що виражаються інтонацією, силою голосу, мімікою. Непряма вимога (рада, прохання, натяк, вираз довіри, схвалення і т.д.) відрізняється від прямого тим, що стимулом дії стає вже не стільки сама вимога, скільки викликані ним психологічні фактори: переживання, інтереси, прагнення вихованців.

Ігрові психотерапії застосовують при проблемах із соціальним інфантилізмом, при наявності замкнутості, при фобічних реакціях, надслухняності чи при порушеннях поведінки дітей з особливими потребами, іноді коли у них з'являються шкідливі звички. Ігрові вправи знижують агресивність, яка присутня внаслідок постійних вимог з медичної сфери, дуже складно стримувати власні негативні емоції дітям при таких обставинах. Ігри

служать і засобами для покращення емоційного вигорання дітей або у випадку впливу надмірних негативних емоцій, особливо для дітей, які потерпіли насилля або ж покинутих дітей. Діяльність з іграми змушує таких діток забувати страхи, а часто й відбувається корекція труднощів у різноманітних сферах життєдіяльності дитини.

Таким чином реалізація прав на освіту дітей з особливими потребами є одним із найважливіших завдань сучасності, але потрібно пам'ятати про невід'ємність головного завдання – соціалізації дітей. Психотерапевти та логопеди фіксували й зниження мовних порушень у дітей з особливими потребами після комплексних вправ та при регулярності повторення словесних ігрових дій.

2.2. Вплив дозвілля на дітей з особливими потребами

Кожна дитина з особливими потребами в процесі свого становлення залежить від безлічі факторів, які, оточуючи її, можуть служити їй добру службу або загрожувати її життю. Від середовища, в якому він отримує перші знання та досвід – залежить її майбутнє. Сумний факт спостерігаємо ми у багатьох сім'ях, де батьки, не маючи можливості самим виховувати свою дитину з особливими потребами, намагаючись вирішити насамперед матеріальні проблеми, довіряють своїх дітей турботам школи та уявляють їх самим у позашкільний час. Держава дбає про дітей, тільки поки вони у школі, у позашкільний час дитина залишається віч-на-віч зі своїми проблемами, а проблеми виникають дуже серйозні [21, с. 89].

На вулиці завжди знайдеться зацікавлена особа, яка використовуватиме дитину у своїх цілях. Практика показує, що діти, задавлені сімейними проблемами, матеріальними труднощами, як правило, мають слабкий фізичний розвиток, нестійку психіку та відчувають гніт з боку сильніших однолітків, залишаються поза увагою та швидко потрапляють під вплив різних кримінальних угруповань, релігійних сект.

Школа, домашні завдання, телевізор – такі запрограмовані дії більшості сучасних школярів. Прикро, що «найкращі роки» проходять так сіро й монотонно, що різноманітність проявляється лише у численності каналів та строкатості модних журналів. Хочеться, крім задоволення, отримувати і користь, додаткові знання.

Найчастіше підлітки безглуздо тиняються вулицями, хитаються компаніями з двору у двір. Звідси і перша цигарка, і пиво, а іноді наркотики. З першого погляду поява шкідливих звичок як наслідок відсутності будь-яких занять здається неможливим. У реальному житті трапляється саме так. Звичні, звичайні розмови швидко набридають, а нікотин, алкоголь і наркотики вносять різноманітність. «Просто спробувати» перетворюється на необхідність. А шкідливих звичок позбутися дуже важко. Тож підлітки шукають гроші. Якщо їх не вистачає, то молодь неусвідомлено йде на крадіжку, крадіжки, за що притягується до кримінальної відповідальності.

Недоліки в організації вільного часу певною мірою пояснюють і негативні явища у підлітковому середовищі, з якими ми сьогодні зіткнулися: наркоманія, токсикоманія, асоціальні неформальні об'єднання тощо. Погана організація дозвілля підлітків призводить до зростання злочинності серед неповнолітніх.

Діти люблять проводити дозвілля у компанії своїх друзів. Деякі батьки, бажаючи уникнути шуму, не дозволяють їм грати вдома, забороняють приводити в будинок своїх товаришів. Подібна поведінка батьків нерозважлива, тому що дитині надається небезпечна свобода проведення часу. Разом про те треба щепити дитині вміння цікаво і розумно проводити час одному. Це сприяє розвитку його індивідуальності. Поєднання керівництва дорослих з ініціативою та самостійністю дітей – умова розумного, повноцінного дозвілля. Дрібна регламентація вільного часу дітей може викликати вони замкнутість і скритність. Дорослі повинні поступово прищеплювати дітям навичку раціональної організації свого відпочинку. Сформована з дитинства звичка розумно використовувати час допоможе на різних етапах життя цікаво та

змістовно проводити своє дозвілля. Вільний час – це час насолоди, розвитку духовної сфери, час вільної творчості. Разом з працею воно утворює єдиний життєвий шлях людини, наповнює її змістом і перспективою, це найбільше благо і розпорядитися їм треба з розумом, користю та задоволенням.

Серед видів дозвільної діяльності значне місце займають ті, які допомагають членам сім'ї не лише змістовно відпочити (фізкультура, туристський похід або виїзд на природу), розвинути свої здібності та обдарування (читання, музика, вирішення різних головоломок, колекціонування), а й виконати корисні для дому дозвілля (квітникарство, в'язання, шиття і т. п.).

Слід заохочувати бажання дітей брати участь у святкових заходах. Саме через безпосередню участь у колективних урочистостях діти сприймають норми, звичаї, тобто духовні цінності старших поколінь, що забезпечує наступність культурних традицій і грає величезну виховну роль життя підростаючого покоління. Давно помічено, що такі діти стають активнішими, краще навчаються та розвиваються. Святкова атмосфера в дні всенародних свят має відчуватися і в оздобленні квартири, і в сімейному меню, і в дозвіллі. Стало традицією у дні свят приймати гостей чи ходити у гості.

Піднесено-святковий настрій панує у більшості сімей 8 Березня. До цього дня чоловіки та діти готують подарунки дружинам, матерям, бабусям. Особливу цінність при цьому мають подарунки, які готують діти своїми руками або за допомогою інших членів сім'ї для мами. На жаль, не всі чоловіки слідуєть традиції звільняти у цей день жінок від усіх робіт по дому. І, зрозуміло, має піти в минуле (і йде) стара традиція відзначати свято зі спиртними напоями, її все більше витісняє чаювання з пирогом або тортом. У такій обстановці змінюється на краще характер спілкування дітей та дорослих, зростає взаєморозуміння, зміцнюється дружба у відносинах між членами сім'ї.

У святковому календарі кожної сім'ї є професійні свята. З-поміж таких свят у сім'ї відзначають ті, які відображають професійну приналежність членів сім'ї: матері, батька, бабусі, дідуся. Без перебільшення можна сказати, що у

сім'ї, де кожен її член з повагою ставиться до професії іншого, краще морально-психологічний клімат. Починаючись у трудовому колективі, таке свято може бути продовжено вдома. Щоб принести більше задоволення та радості тому, на честь кого він влаштований, потрібно виявити не лише кулінарні здібності, а й підготувати вітання, подарунки, виявити вигадку та дотепність. Популярні в нашій країні і календарно-побутові свята - Новий рік, проводи зими, зустріч весни та ін. Підготовка до зустрічі Нового року викликає особливу радість. Навіть передсвяткові турботи, пов'язані з придбанням ялинки, покупкою подарунків та продуктів для святкового столу, не здаються стомливими та нудними. Дітям, а в деяких сім'ях та дорослим, готують подарунки «від Діда Мороза», влаштовують сімейні концерти, ігри та різноманітні розваги.

Дітям с особливими потребами також організували свято в «Рівненському інклюзивно-ресурсному центрі» в місті Рівне. Захід минув під найкращими емоціями вихованців. Різдвяні мелодії звучали мелодійно, а діти в цей час дізнавалися про історію виробництва імбирного печива, а потім разом з мамами й татами мали можливість проявити фантазійні спроби, творчі здібності, створюючи святкові смаколики. Вся дозвіллева діяльність відбувалася за допомогою Товариства з обмеженою відповідальністю «АВ метал груп». Представники цього товариства брали участь в розмальовуванні імбирного печива, обирали найкращі візерунки і теж взаємодіяли з дітьми впродовж всього часу дійства (Додаток А).

Відзначалося, що діти посміхалися частіше, ніж під час звичайних видів діяльності. Співробітники центру завжди залишають телефонні номери для будь-яких консультаційних дзвінків батьків для комплексної оцінки стану дитини.

Дітям приносить велику радість вбирати ялинку. Незважаючи на можливість придбання іграшок у магазині, багато батьків заохочують у дітях винахідливість, вміння виготовити іграшки самим, вирішуючи таким чином і виховні завдання та допомагають організовувати комунікаційні заходи на ініціативі спеціалізованих центрів, які проводять дозвілля за тематичними

святами. Підсилити святковий настрій дозволяє і запрошення на нього Діда Мороза та Снігуроньки (якщо є можливість), а також відвідування батьками з дітьми новорічних вистав.

Враховуються й пандемічні умови, тому дорослих обов'язково попереджають про дотримання безпеки як для дітей так і для самих батьків під час виконання колективної діяльності. Наприклад на зимових святах всі батьки та організатори були в масках та дотримувалися вимог для безпечних умов під час пандемії (Додаток Б).

Враховуючи все вище написане, нами було прийняте рішення провести експериментальну роботу, мета якої полягала у виявленні впливу дозвілля на дітей з особливими потребами та їх подальшу соціалізацію. Експеримент проводився у м. Рівне. У дослідженні приймали участь діти з порушеннями слуху, з порушеннями зору, з порушеннями мови. Кількість учасників – дванадцять. Вік учасників від 11 до 14 років.

Експериментальна частина включала метод опитування через соціальні мережі фейсбук та інстаграм, месенджери вайбер та телерам, окремий відеозв'язок. Респонденти мали можливість обрати разом з батьками зручний час щоб прийти на наші заняття. Процес складався із трьох етапів: підготовчого, власне експерименту та обробки отриманих даних.

Об'єкт дослідження: діти з особливими потребами.

Предмет дослідження: дозвільні інтереси, захоплення та переваги дітей з особливими потребами та вплив дозвілля на дітей з особливими потребами.

Завдання: 1. Підготувати процес анкетування.

2. Зібрати та проаналізувати отриману інформацію.

3. Виявити дозвільні інтереси, захоплення та переваги.

Отримані результати анкетування дітей з особливими потребами виявляють зацікавленість як у дозвільних об'єднаннях, так і у відвідуванні культурно-дозвільних установ. Дітям-інвалідам подобається проводити дозвілля з однолітками. З огляду на те, що дозвіллевих об'єднань недостатня

кількість у районі правого берега міста, діти-інваліди задовольняються існуючими заходами всередині школи.

Анкета респондента мала п'ять запитань, процес опитування був змішаного типу. Питання вміщували власні відповіді, коли учасник мав надати розгорнуту відповідь та тестові питання, в яких можна було обрати одну відповідь серед інших.

На підготовчому етапі дітям надіслали питання анкети через соціальні мережі, які були зручними для них. Дітям з порушеннями зору ми зателефонували через месенджер, обраний ними та зачитали питання, а діти усно відповідали. Відповіді ми старанно записували для подальшої обробки.

Всі запитання розроблялися разом із спеціалістами, про можливість комунікації з дітьми – їхні батьки були повідомлені, а також ознайомлені із запитаннями анкети (Додаток В).

Розглянемо, які біли показники на відповіді першого запитання в нашій анкеті відсоткового співвідношення до кількості дітей (рис. 2.1.).

Більшість дітей обрали проведення дозвілля в сімейному колі, тобто шестеро учасників опитування переважно свій дозвіллевий час проводять серед близьких та рідних людей. Троє діток обрали перегляд телепередач та прослуховування музики, що дозволяє їм відчувати себе комфортно. Лише двоє дітей обрали читання книг і творчість, це загалом 16,7% від загальної кількості респондентів. Один учасник обрав відвідування заходів та кафе за інтересами. Підсумками опитування є картина обмеженої комунікації та соціалізації дітей віком 11-14 років з особливими потребами. Діти обмежені в комунікації з іншими дітьми.

Рис. 2.1. Результати обробки відповідей на перше запитання анкетування дітей з особливими потребами

Результатами відповідей на друге запитання було співвідношення абсолютне розподілення 50% так і 50% ні. Діти чесно дали відповідь, що іноді їм некомфортно спілкуватися з дітьми, в яких немає особливих потреб. Переважна причина таких відповідей показала, що діти з особливими потребами мають не комфортні умови спілкування, так як мають труднощі в дозвіллі, тоді як інші діти без особливих потреб – не мають їх.

Переходимо до результатів наступного запитання анкетування під номером два (рис. 2.2.). Питання звучало наступним чином «Чи подобається Вам організаційний захід з іншими дітьми, які не мають особливих потреб?».

Як можемо бачити, відповіді розділилися наступним чином, «так» відповіли 40% дітей з особливими потребами, відповідь «ні» обрали 60% серед опитаних дітей. Більшість із них зазначали, що їм не комфортно з іншими дітьми, у них виникають труднощі зі спілкуванням, вони не такі швидкі як діти у яких не має проблем як у них. Діти, які обрали варіант, що їм подобається організаційний захід з іншими дітьми, які не мають особливих потреб

зазначали, що їм весело з такими дітьми, вони безтурботні, активні, можуть показати, порадити та навчати чомусь новому.

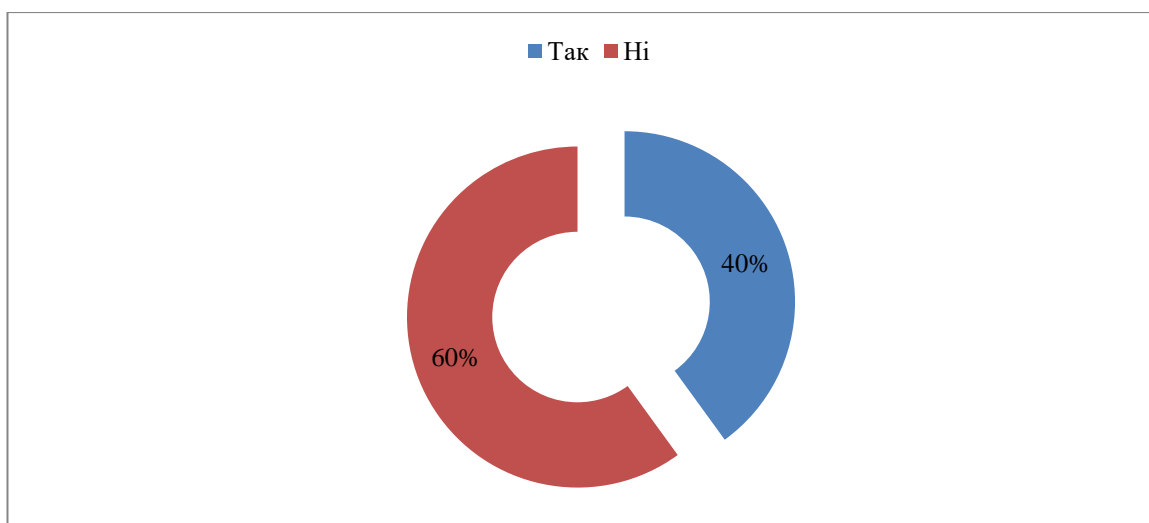

Рис. 2.2. Результати обробки відповідей на друге запитання анкетування дітей з особливими потребами

Переглянемо отримані відповіді на третє питання. Воно звучало так «Які труднощі Ви відчуваєте у спілкуванні з дітьми або дорослими?» (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Результати обробки відповідей на третє запитання анкетування дітей з особливими потребами

Після аналізу відповідей зроблені висновки, що більшість дітей не має навичок як діяти в різних комунікаційних ситуаціях як з іншими дітьми так і з дорослими. А 25% учасників опитування вважають, що інші люди не беруть до

уваги їхніх вимог або ж потреб. Це значний відсоток, щоб звернути увагу на важливість організації дозвілля дітям з особливими потребами для покращення в майбутньому проведення вільного часу для них. В цей момент 18% вважають, що їм не вистачає часу на спілкування. Лише 9% дали відповідь, що їх недостатньо розуміють інші в соціальному середовищі.

Цікавими були результати відповідей на четверте на п'яте запитання в обраній анкеті. Найчастіше діти без особливих потреб запитують дітей з особливими потребами про якість життя, але дітям з особливими потребами це важко розповісти і вони б хотіли бути такими, як і інші в соціальному середовищі, але розуміють, що звичайні діти просто намагаються допомагати в будь-якій діяльності.

Частота займає місце – кожного дня, що вказує на контактність дітей з особливими потребами. З дорослими дітям важко відверто говорити про незручності чи власні потреби, так як вони не хочуть завдавати зайвого клопоту тим, хто про них дбає кожного дня. Це підкреслю про необхідність співпраці спеціалістів і з батьками та сімейним колом чи близьких людей дітей з особливими потребами.

Отримані результати анкетування дітей з особливими потребами виявляють зацікавленість як у дозвільних об'єднаннях, так і у відвідуванні дозвільних установ. Дітям з особливими потребами подобається проводити дозвілля з однолітками, однак вони не почувають себе впевнено та комплексують серед здорових дітей. Тому нами було прийняте рішення організувати дозвілля дітей з особливими потребами так, щоб воно сприяло соціалізації дітей.

Мета формувального етапу полягала у процесу соціалізації дітей з особливими потребами різними формами та методами дозвільних засобів: казкотерапія, арт-терапія та ігрова терапія.

Ми вважаємо, що для дітей із особливими потребами поняття успішної соціалізації пов'язані з продуктивною інтеграцією в значні підсистеми мікросоціуму.

Таким чином, з позицій діяльнісного підходу процес успішної соціалізації таких дітей розглядається нами як взаємодія з батьками, соціальними партнерами, добровільними аутсорсерами, меценатами та іншими партнерами перелік яких поступово розширюється.

Для організації дозвілля під час роботи з дітьми з особливими потребами, була розроблена програма. Програма розроблялася послідовно, поетапно. Ми застосували такий вид дозвілля як арт-терапію, з цілю розвитуку образно-асоціативного мислення, розвитком естетичного смаку і отримання дітьми позитивних вражень від комунікації з іншими такими ж дітьми.

Розглянемо кожен етап програми управління арт-терапевтичною діяльністю при роботі з дітьми з особливими потребами.

Підготовчий етап. На цьому етапі приймалося рішення про необхідність програми: програма управління арт-терапевтичною діяльністю при роботі з дітьми з особливими потребами є необхідною, так як дана цільова група має особливі умови та передумови для цього, які були виявлені вище.

Встановлювався об'єкт та суб'єкт програми управління арт-терапевтичною діяльністю.

Об'єктом програми є діти з особливими потребами.

Суб'єктом виступає соціальний педагог, психолог, арт-терапевт, соціальний працівник.

Також на цьому етапі були встановлені терміни підготовки програми – тиждень. У цей час формуються групи, за віком, однакові за кількісним складом; обиралася форма проведення програми; підбиралися необхідні матеріали – музичний супровід, матеріали необхідні для малювання (пензлі, фарби, олівці, папір); обиралося місце проведення програми; залучалися волонтери та проводилися інструктажі для них.

Форма, в якій була реалізована програма – групова.

Основний етап. Розроблялися цілі та завдання, визначалися функції.

Метою даної програми є дозвілля дітей з особливими потребами, у якому дітей навчали навичкам арт-терапевтичної діяльності з подальшим аналізом зміни поведінки та емоційно-психологічного стану дітей.

Завдання:

- 1) Організація процесу всебічного розвитку особистості дитини з особливими потребами, розкриття їх здібностей;
- 2) Забезпечення активного, емоційного, насиченого проведення часу;
- 3) Формування мотивованого ставлення до організованого дозвілля;
- 4) Формування умінь та навичок арт-терапевтичної діяльності;
- 5) Розвиток пізнавальної активності та здатності до самоосвіти;
- 6) Створення теплої, комфортної, емоційної атмосфери у середині групи.

Функції:

- діагностична (з'ясування проблем дитини з особливими потребами, у відносинах з мікросередовищем);
- інформаційно-узагальнююча (збір та аналіз отриманих даних);
- проектування-конструктивна (моделювання ситуацій реальної життя у соціально-педагогічній діяльності);
- організаційно-перетворювальна (виявлення та створення умов для успішної самореалізації);
- координаційно-комунікативна (підготовка дітей до позитивної взаємодії з оточуючими людьми).

Після постановки цілей і завдань планувалися конкретні дії реалізації завдань, розроблявся план-графік дій по реалізації ідей програми.

Практична частина програми складалася із чотирьох блоків. Кожен блок відповідав одному з методів арт-терапії і включав по три вправи. Загалом у програмі 12 вправ.

Блок 1. Ізотерапія. Короткий опис методу. Це напрям арт-терапії, що застосовує у роботі методи образотворчого мистецтва. В ізотерапії застосовують найрізноманітніші матеріали: пластилін, олівці, фарби, кольоровий папір, фломастери, крейди і т.д. методи ізотерапії дозволяють

зануритися у проблему настільки, наскільки дитина сама цього хоче і готова наново її переживати. Ізотерапія у роботі з дітьми з особливими потребами дозволяє відчувати, а також зрозуміти самих себе, допомагає висловити думки, почуття, надії, мрії, виявити емпатію, звільнитися від сильних переживань та конфліктів. Ізотерапія в роботі з дітьми з особливими потребами, широко застосовується для зняття стресових станів, психічної напруги для корекції страхів, неврозів, оскільки малюючи, дитина болісно стикається з деякими неприємними, травмуючими, страшними образами.

Мета: вдосконалення елементів саморегуляції, тренування послідовності дій, погашення гіперактивності.

Вправа 1. «Малюємо мандалу». Процедура: Дітям видавався білий лист, на якому попередньо намальовано коло. Завданням дітей є не замислюючись намалювати всередині кола все те, що вони хочуть використовувати при цьому ті кольори та матеріали (фарби, олівці, фломастери), які їм подобаються.

Час: 20 хвилин.

Обговорення: Розкажіть про малюнок? Чому вибрали ці кольори? Що хотіли зобразити?

Вправа 2. «Клякса». Процедура: Зігнути білий аркуш паперу навпіл і знову розвернути. На одній половині поставте кілька жирних плям, мазків або завитків. Тепер зігніть лист знову навпіл і щільно притисніть долонею. Обережно розгорніть лист. Ви побачите химерний візерунок.

Час: 10 хвилин

Обговорення: На що схожа ваша ляпка? Кого чи що вона нагадує?

Вправа 3. «Малювання за точками». Процедура: Заздалегідь готується схема малюнка, розставляючи контурні точки. Дитині кажуть: «Хочеш здивуватись? Тоді з'єднай точки одну з іншою по черзі!» Контур, що вийшов, можна домалювати, розфарбувати, придумати сюжет та назву.

Час: 20 хвилин

Що сталося в результаті? Чи складно було малювати за точками?

Блок 2. Казкотерапія. Короткий писання методу. Казкотерапія – це метод, який використовує форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, удосконалення взаємодії з оточуючим світом.

Казкотерапія означає «лікування казкою». Вчасно розказана казка для дитини означає стільки ж, скільки психологічна консультація для дорослого. Відмінність тільки в тому, що від дитини не вимагають вголос робити висновки та аналізувати, що з ним відбувається: робота йде на внутрішньому, підсвідомому рівні.

Мета: виховати у дитячій свідомості правильне сприйняття навколишнього світу та суспільства, прищепити вихованцям центрів допомоги дітям, які залишилися без піклування батьків, моральні цінності та основи поведінки.

Вправа 1. «Творіння казок». Процедура: На твір казок у командах треба виділити щонайменше 15 хвилин. Після закінчення відведеного часу кожна команда представляє свою казку іншим за допомогою слів та дій. Команди по черзі вислуховують казку кожної групи.

Час: 60 хвилин

Що вам було особливо важко виконувати протягом гри? Що далось легко? Які почуття ви відчували по відношенню до героя, якого зображували? Чи задоволені ви казкою, яку створили у своїй команді? Як протікав цей творчий процес? Що вам дала проведена робота в групі?

Вправа 2. «Улюблена казка». Процедура: Учасники сидять у колі. Ведучий пропонує всім назвати свою улюблену казку. Пояснити свій вибір, описати улюбленого героя з цієї казки, його риси характеру.

Час: 15 хвилин

Вправа 3. «Нелюбима казка». Процедура: Учасники сидять у колі. Ведучий пропонує всім назвати свою нелюбиму казку. Пояснити свій вибір, описати нелюбого героя із цієї казки, його риси характеру.

Час: 15 хвилин

Блок 3. Музикотерапія. Короткий опис методу. Музикотерапія – психотерапевтичний метод, який використовує музику як лікувальний засіб. Справа в тому що нервова система людини та її мускулатура здатні відчувати ритм.

Музичний ритмічний малюнок виступає як подразник, стимулюючи фізіологічні процеси у організмі. Музика може гармонізувати та ритми окремих органів людини, виробляючи своєрідне налаштування їх частот. Звучання кожного інструменту має індивідуальний вплив на організм. Музикотерапія може бути як активною, так і пасивною. При пасивній терапії пацієнти прослуховують музичні твори, підібрані музикотерапевтом. З психологічного погляду метою даної терапії є емоційне та естетичне переживання, яке сприяє відреагуванню тих чи інших проблем та досягненню нових смислів. При активній музикотерапії пацієнти безпосередньо беруть участь у музикуванні. Як правило, вони використовують досить прості музичні інструменти, для гри на яких не потрібно спеціальної підготовки (дзвіночки, барабан, цимбали, і навіть власне тіло бавовни тощо). Мета цієї терапії полягає в інтеграції індивіда у різні соціальні групи, відпрацювання комунікативних навичок у рамках спільної музичної творчості. Наприклад, діти можуть вести діалог один з одним за допомогою звуків, що видаються на музичних інструментах

Ціль: врівноваження емоційного фону.

Вправа 1. «У лісі» Процедура: Переживання емоційного стану (тривожна музика). Ми заблукали в лісі, кругом високі дерева, колючі кущі, пні. Ми йдемо високо піднімаючи ноги, переступаючи високу траву, купини. Етап виходу із складної ситуації, заспокоєння (радісна музика). Але ось ми бачимо попереду сонячну галявину. На ній м'яка зелена трава, посередині чисте озеро. У траві ростуть квіти надзвичайної краси, на деревах сидять птахи, у траві цвірінькають коники. Дитина сідає на підлогу і дивиться навколо.

Емоційне розслаблення (спокійна музика для релаксації). В озері тихо хлюпає вода, чутно, як десь дзюрчить струмок, щебечуть пташки, дзижчать

бджілки. Нас обдуває легкий теплий вітерець. Дитина лежить на підлозі у зручній позі із заплющеними очима.

Час: 15 хвилин

Вправа 2. «Морське дно». Вправа для розслаблення. Музичний матеріал для вправи – аудіо запис п'єси «Місячне світло» Клода Дебюссі (Claude Debussy).

Процедура: Діти довільно розміщуються у залі. Педагог промовляє текст, узгоджуючи його із рухом музики: «Діти, зараз ми поринемо в морську глибину. Спочатку перевіримо, чи працює наше спорядження для дихання під водою: спокійно, без напруги вдихніть, тепер видихніть. Зі спорядженням все в порядку, тому занурюємося! Зробіть спокійний глибокий вдих, а з видихом опустіться на саме дно. Навколо вас лише чиста блакитна вода. А тепер відчуйте, що ви морські хвилі, які легко хитаються разом із музикою. Навколо вас плавають різнокольорові жителі моря — відчуйте їхню присутність, розгляньте уважно. Раптом течія змінилася! Усі хвилі заворушилися, почали переміщатися, подорожувати морською глибиною, зустрічати нових морських мешканців... а тепер настала ніч. У темряві морська вода засяяла – це мікроскопічні водорості, що світяться, рачки, дивовижні медузи. Хвилі поступово заспокоюються та лягають на дно».

Час: 15 хвилин

Вправа 3. «Як звучить». Процедура: Дитині з особливими потребами пропонується показати, як вона буде стукати по барабану, металофону або використовувати інший музичний інструмент, якщо йому сумно, весело, страшно.

Час: 25 хвилин

Блок 4. Танцетерапія. Короткий опис методу. Будь-яке переживання людини, як позитивне, і негативне, виявляється у напрузі будь-якої групи м'язів. Існує біоенергетична теорія міцного зв'язку емоційних переживань та напружень м'язів. Вона була розроблена В. Райхом та О. Лоуеном. Основна суть танцетерапії полягає в тому, що всі психічні травми людини заважають

йому вільно висловлювати свої емоції. На підтримку цього м'язового затиску витрачається енергія. Після відреагування зовні вона починає вільно циркулювати по всіх частинах тіла. Сучасна танцювальна терапія спрямована на зниження м'язового навантаження. Вона сприяє збільшенню рухливості людини. Юнг відзначав терапевтичну цінність артистичних переживань. У танці вони дозволяють із несвідомого витягти неусвідомлені потяги та потреби. Відбувається звільнення людини від них. Танцювальна терапія може вважатися первинним засобом заохочення невербальної взаємодії, як між клієнтом та терапевтом, і між учасниками. Сьогодні все більшої популярності набувають заняття у групах танцювальної терапії. Вони дають можливість самоактуалізації і надають впевненості у міжособистісних взаємодіях.

Найбільшу ефективність показує групова танцювальна терапія. Ця методика дозволяє членам групи краще усвідомлювати власне тіло та можливості його використання. Таке усвідомлення призводить до поліпшення фізичного та емоційного стану учасників. Якщо говорити про підлітків, то такі заняття виробляють у них більше позитивний образ власного тіла, що допомагає підвищити самооцінку молодого чоловіка. Опанування нових рухів і поз дає можливість опанувати нові почуття. Танцювальна терапія також допомагає розвивати соціальні навички людей. Танцювальні рухи служать засобом зв'язку з оточуючими, дають людині можливість самовираження.

Мета: розвинути у дітей з особливими потребами, усвідомлення власного тіла, навчити висловлювати свій стан за допомогою жестів.

Вправа 1. «Лялька та ляльковод». Процедура: Група розбивається по парах, учасники домовляються, хто з них буде «лялькою», а хто – «ляльководом». «Ляльковод» без попередньої домовленості з «лялькою» вирішує, через яку її частину тіла він здійснюватиме керівництво її рухами. Це може бути спина, шия, рука, верхівка - що завгодно. Коли точку застосування керівних амбіцій обрано, «ляльковод» прикладає до неї свою руку, і та наче «приклеюється» — це означає, що «ляльковод» не має можливості цю точку змінити. З цього моменту «лялька» знаходиться у повному розпорядженні

«ляльководо», який вільний водити її куди завгодно з будь-якою швидкістю будь-яких напрямках, згинати, садити, укладати, піднімати. Завдання «ляльки» – повністю віддатися волі «ляльководо», підкоряючись усім рухам його руки. Звичайно, місце «склейки» має залишатися нерозривним — це єдине, за що лялька відповідає нарівні з «ляльководом». І ще одна умова – все здійснюється у мовчанні. Через десять-п'ятнадцять хвилин «лялька» стає «ляльководом».

Час: 30 хвилин

Обговорення: Обидва партнери обмінюються враженнями. Має сенс обговорити після виконання вправи, кому в якій ролі було більше комфортно? Що виявилось легшим – підпорядковуватися чи панувати? Що партнери робили, якщо їхня «лялька» виявлялася менш слухняною, ніж їм би хотілося? А як «ляльки» поводитися, якщо їхній «ляльковод» нав'язував їм неприємні чи просто небажані дії? Зрозуміло, що відповіді на все ці питання мають саме пряме відношення до того, чи вміє дитина по-справжньому брати на себе відповідальність за власне життя чи рада можливості надати комусь можливість приймати за неї як можна більше рішень.

Вправа 2. «Схід сонця». Мета – зняття напруги та емоційного збудження; установка на позитивне мислення. Матеріали: повільна, спокійна музика, відеозапис зі сходом сонця.

Процедура: Група сідає у коло на свої місця. Звучить розслаблююча музика. Ведучий повільно та чітко промовляє наступний текст: «Наше заняття підходить до завершення. Сядьте зручніше. Розслабтеся. Очі можете заплющити, а можете залишити відкритими. Спробуйте своїм внутрішнім зором перенестися в передсвітанкові секунди, коли небо стає світлішим і ось-ось має зійти сонце. Поспостерігайте довкола. Природа ніби завмерла в очікуванні сонця. Дерев, тварин, комах - всі наповнені незвичайною тишею, ніби перенеслися, у своєму очікуванні, в чарівну країну, між сном і реальністю між ніччю і днем, темрявою і світлом. Країну, якої немає ні на однією із карт світу. Країну, де можливе все. Чекайте і ви. Мовчазно. А тепер дозвольте сонцю зійти! Дозвольте його променям зігріти вас своїм теплом та світлом.

Зробіть глибокий вдих. Коли ви вдихайте, уявіть собі золоте світло, що входить через вашу голову в тіло, ніби сонце стало зовсім поруч вашої голови. Ви просто порожні, та золоте світло наповнює вашу голову і йде вглиб, углиб до пальців ніг. Коли ви вдихаєте, уявляйте це. Це золоте світло допоможе, воно очистить все ваше тіло і наповнить його творчістю. Відчуйте, як чарівне сонячне тепло розливається на ваше тіло, по кожній його клітинці. Збережіть ці почуття. Зробіть ще один глибокий подих. Тепер можете відкрити очі ті, у кого вони були закриті, займіть звичну для вас позу. З цього моменту, якщо коли-небудь у житті, ви відчуватимете тривогу, страх, сум, напруга, дозвольте вашому внутрішньому сонцю зійти...»

Час: 15 хвилин.

Після завершення кожного блоку проводиться невелика бесіда, отримання зворотний зв'язок. Також було необхідним отримати зворотний зв'язок від дітей після повного завершення програми. Зворотній зв'язок проводився у формі невеликого опитування.

Завершальний етап – підбиття підсумків. На цьому етапі проводилася оцінка та первинна корекція програми.

Ця програма відповідає вимогам, зазначеним раніше. Вона актуальна для дітей з особливими потребами так як саме ця цільова група стикається з безліччю проблем різного характеру під час соціалізації.

Потрібно врахувати позитивний вплив арт-терапії на психологічно-емоційний стан дозвіллевої діяльності дитини з особливими потребами. За допомогою такої терапії діти можуть виражати свої почуття, бажання та особливість власного внутрішнього стану. Під час заходу нами спостерігались процеси покращення соціалізації дітей з особливими потребами, коли комунікативні навчки почали розвиватися, діти контактували один з одним, особливо коли ділилися враженнями від своїх робіт, з радістю розповідали про особливості їхньої творчості на малюнках.

Ігрова терапія може бути різноманітною, наприклад якщо зібрати організаційно захід з дітьми в ігровому залі – можна використовувати елементи

народної культури (українські загадки, прикмети, прислів'я), організовують малорухомі народні ігри та колективне виконання різних мелодій. Особливостями гри залишається її двосторонність. Коли гравець має реальну діяльність для рішення конкретних завдань, а з іншого ряд аспектів дозвілля носять умовний характер і дитина з особливими потребами відволікається від реальних ситуацій з великою відповідальністю та складними обставинами.

У дітей з порушенням слуху в ігровій діяльності враховують психологічні особливості їхнього віку. Для таких дітей потрібно більше часу в адаптації ігрової діяльності, але підбір тематики та ігор розширюють уявлення таких дітей про навколишній світ, також вони багато уваги звертають на зовнішні прояви гри – це міміка та жести. Можна залучати дітей до вивчення жестової мови, яка з кожним роком набирає все більшої популярності.

Ігрова діяльність у дітей з порушенням зору складніша, оскільки їм складно самостійно починати гру. Дітям потрібно більше уваги та спочатку навчати грати в обрану гру, пояснювати потребу в цьому і не боятися заохочувати до дозвіллевої діяльності. Гра має розвивати навички дитини, тому при виборі гри треба це врахувати. Дуже цікавими є звукові ігри для таких діток, а тому це один із основних способів контакту з ними, цікаво обирати для них ігри для проявлення фантазії – це словесні ігри, та ігри-розповіді.

Ігрова діяльність для дітей з порушенням мови теж має бути організованою згідно вимог, оскільки час адаптації в ігровому середовищі у таких діток збільшений. Нерідко діти зі складними формами функціональних розладів втрачають можливість спільної діяльності з однолітками через неправильне звукомовлення чи при невмінні висловлювати власні думки, але можна виправити та полегшити життя для таких дітей. Наприклад частіше використовувати словесні ігри, які підходять для інших дітей, не боятися помилок при вимові, особливо коли пояснити іншим дітям складність для таких діток.

Отримані результати формувального етапу експерименту показали, що навіть звичайні пояснення між різними типами дітей – можуть покращити

якість соціалізації дітям з особливими потребами. Оскільки під час опитування діти відчували себе некомфортно по відношенню до дітей з відсутністю таких потреб. Керівник, організатор заходів дозвілля має врахувати такі особливості.

Під час потворного усного опитування діти збільшили показних у виборі дозвілля як у переважному проведенні вільного часу поза межами сімейного кола, це однозначно є доказом, що соціальна активність в таких дітей збільшується, а також вони мають покращення навичок та вмінь під час дозвіллевой сфери.

Таким чином зменшується негативне емоціональне навантаження на дітей, зникає соціальний інфантилізм та замкнутість, зменшуються фобічні реакції, зникають та зменшуються і порушення соціальної поведінки та діти з особливими потребами мають можливість отримати досвід, в якому навчаться вдосконаленню комунікації з іншими дітьми.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань можна зробити наступні висновки:

1. Аналіз наукової літератури дав змогу зробити висновок, що діти з особливими потребами – це діти, які потребують отримання спеціальної психолого-педагогічної допомоги та організації особливих умов при їх вихованні та навчанні. Вже доведено, що дитина з обмеженими можливостями здоров'я відчуває труднощі проникнення в сенс людських відносин, тобто соціалізації, тому що вона не може їх пізнати тими способами, якими користується дитина, що нормально розвивається. Одним з основних завдань під час роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є їх соціалізація у колективі з іншими дітьми. Соціалізація – це процес і результат включення індивіда до соціальних відносин. У процесі соціалізації індивід стає особистістю і набуває знання, вміння та навички, необхідні для життя серед людей. У процесі соціалізації здійснюється включення індивіда до соціальних відносин, і завдяки цьому може змінюватися його психіка. Найвищим рівнем соціалізації особистості є її самоствердження, реалізація її соціального потенціалу. Цей складний процес здійснюється зазвичай відповідно до певного соціально-психологічного сценарію, зміст якого залежить як від рольових позицій суб'єкта, так і від зовнішніх умов, тобто впливу соціального мікросередовища

2. Проаналізувавши наукові дослідження, можна узагальнити наступне, що для дітей з особливими потребами особливе значення має організація вільного часу, зміст та спрямованість якого багато в чому визначаються ціннісними орієнтаціями особистості. Найбільш прогресивним методом соціокультурної реабілітації дітей-інвалідів являється дозвілля. Дозвілля – сильний засіб соціалізації дітей, що включає як соціально-контрольовані процеси цілеспрямованого на становлення особистості, засвоєння дітьми знань, духовних цінностей і норм, властивих суспільству чи конкретної спільності, чи групи однолітків, і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на формування школяра. У свою чергу вітчизняне дозвілля – це частина позаробочого часу, що

залишається в людини після виконання обов'язкових невиробничих обов'язків які пов'язані з місцевою особливістю. По-перше, вітчизняне дозвілля – час духовного збагачення, яке дозволяє займатися діяльністю, що розвиває необмежені можливості дітей, їх таланти в найбільш доцільному застосуванні. По-друге, вітчизняне дозвілля – сфера, у якій особливо яскраво та повнокровно розкриваються їх природні потреби у свободі та незалежності, активної діяльності та самовираженні. По-третє, вітчизняне дозвілля – особлива соціальна сфера, де діти з особливими потребами задовольняють особисті потреби самоперевірки, самооцінки власного «Я». По-четверте, вітчизняне дозвілля – це зона активного спілкування, що задовольняє особисті інтереси, потреби у контактах. По-п'яте, діти з особливими потребами у сфері дозвілля більш відкриті для взаємодії та впливу найрізноманітніших громадських інститутів та організацій, створених суспільством.

Таким чином, терміном «дозвілля дітей з особливими потребами» ми позначаємо як вільний час простір за межами навчальної, суспільної та побутової роботи, в яких здійснюються рекреативна та релаксаційна діяльність, що задовольняє та розвиває інтереси, здібності дітей з особливими потребами, їх вільне спілкування зі значимими їм людьми.

3. В ході проаналізованої наукової літератури, нами було встановлено, що у педагогіці існує безліч визначень та класифікацій видів та форм організації дозвілля для дітей з особливими потребами. Розглянемо деякі види та методи дозвілля яке можна використовувати з дітьми які мають особливі потреби для їх інтеграції у суспільство та подальшу соціалізацію: ігрові методи, ігро-терапія, арт-терапія, фото-терапія, декоративно-прикладне мистецтво, натуро-терапія, глино-терапія, ігрова діяльність з елементами театралізації, лялько-терапія, танці, спорт і таке інше. Корекційна педагогіка спирається на низку принципів, відповідно до яких педагоги організують вітчизняне дозвілля дітей цієї категорії. Така організація має забезпечити соціалізацію дитини, тобто, сприяти досягненню кінцевої мети навчання і виховання дитини з особливими

потребами – подолання її соціальної недостатності, максимально можливого введенню її в соціум, формуванню у неї здатності жити самостійно.

Отже, коротко розглянувши існуючі види дозвільної діяльності, можна дійти висновку, що кожен з цих видів є обов'язковим процесі виховання дитини з особливими потребами для її гармонійної соціалізації.

4. За формами дозвільна діяльність поділяється: за суб'єктом діяльності (індивідуальна, групова, масова), за місцем проведення (домашня та позадомашня діяльність), за характером організації (організоване, не організоване дозвілля), присутність творчого аспекту (активна, пасивна форма). Форми організації культурно-дозвільної діяльності для дітей з особливими потребами: створення гуртків та клубів, гуртки прикладної творчості, гуртки художньої самодіяльної творчості, у тому числі літературні чи творчі об'єднання зі змішанням жанрів, клуби вихідного дня для батьків дітей-інвалідів, ігрові програми (спеціально підготовлені, з урахуванням фізичних та розумових здібностей людей із обмеженими можливостями), організація свят, концертів, постановка вистав, створення інформаційно-просвітницьких програм, виконання різних реабілітаційних програм, наприклад, арт-терапії, яка включає групу лікувальних і корекційних методів, музика, театр, спорт і танці.

Таким чином, організація вітчизняного дозвілля дозволяє дітям з особливими потребами реалізувати себе та свою потребу у спілкуванні, можливість побачити навколишній світ, зустрітися з людьми, що переживають подібну ситуацію, та зрозуміти, що їм доступно якщо не всі, то майже все.

5. Зібраний матеріал і результати дослідження, свідчать про те, що більшість дітей з особливими потребами обрали проведення дозвілля в сімейному колі, тобто шестеро учасників опитування переважно свій дозвіллевий час проводять серед близьких та рідних людей. Троє діток обрали перегляд телепередач та прослуховування музики, що дозволяє їм відчувати себе комфортно. Лише двоє дітей обрали читання книг і творчість. Один учасник обрав відвідування заходів та кафе за інтересами. Підсумками опитування є картина обмеженої комунікації та соціалізації дітей віком 11-14

років з особливими потребами. Діти обмежені в комунікації з іншими дітьми. Діти люблять проводити дозвілля у компанії своїх друзів. Деякі батьки, бажаючи уникнути шуму, не дозволяють їм грати вдома, забороняють приводити в будинок своїх товаришів. Подібна поведінка батьків нерозважлива, тому що дитині надається небезпечна свобода проведення часу.

Тому нами було прийняте рішення організувати дозвілля дітей з особливими потребами так, щоб воно сприяло соціалізації дітей. Мета формувального етапу полягала у процесу соціалізації дітей з особливими потребами різними формами та методами дозвіллевих засобів: казкотерапія, арт-терапія та ігрова терапія. Потрібно врахувати позитивний вплив арт-терапії на психологічно-емоційний стан дозвіллевої діяльності дитини з особливими потребами. За допомогою такої терапії діти можуть виражати свої почуття, бажання та особливість власного внутрішнього стану. Під час заходу нами спостерігались процеси покращення соціалізації дітей з особливими потребами, коли комунікативні навички почали розвиватися, діти контактували один з одним, особливо коли ділилися враженнями від своїх робіт, з радістю розповідали про особливості їхньої творчості на малюнках.

Повторне опитування продемонструвало підвищення рівня соціалізації дітей з особливими потребами завдяки комплексним ігровим методикам та методам пояснення потреб кожної дитини в колективі як індивідуального аспекту. Все це свідчить про ефективність дозвіллевої діяльності дітей з особливими потребами яку ми розглянули в роботі. Тому, можна зробити висновок, що правильно організоване дозвілля сприяє соціалізації дітей з особливими потребами.

Виходячи з вищесказаного, можна констатувати, що організоване вітчизняне дозвілля з урахуванням виділених розвиваючих та виховних можливостей може виступати як одна з організаційних форм роботи з дітьми з особливими потребами, і забезпечує їх спеціальною (корекційною) підтримкою, спрямованою на задоволення їх особливих освітніх потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ашиток Н. Соціалізація дітей з особливими потребами в Україні у контексті світових тенденцій розвитку інклюзивної освіти // *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Кам'янець-Подільський, 2017. Випуск 23 (2). С. 21–25.
2. Арделян О. Соціальне виховання старшокласників в умовах організованого дозвілля школярів // *Видання третє, стереотипне*. Кіровоград: Центр оперативної поліграфії АВАНГАРД, 2015. 130 с.
3. Белецька І. В. Специфіка дозвілля в життєдіяльності молоді на сучасному етапі // *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 4. С. 35 – 39.
4. Белецька І. В. Специфіка та зміст молодіжного дозвілля // *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2008. № 2. С. 26 – 31.
5. Богданова О.М. Соціокультурна реабілітація дітей-інвалідів в художньо-образотворчій діяльності // *Програма 68-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І.І.Мечникова*. Одеса : ВМВ, 2013. С. 76-77.
6. Бойчев І.І., Цокур О.С. Практикум з організації культурно-дозвілєвої діяльності учнів. Одеса : Фаворит, 2003. 16 с.
7. Бойчев І.І. Специфіка педагогічної організації культурного дозвілля учнів // *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2014. №17. С.3-7.
8. Бойчук Ю.Д., Казачінер О.С. Управління процесом соціалізації дітей з ООП у закладі освіти // *Формування та впровадження інноваційних педагогічних технологій : матеріали наук.-практ. конф.*, Чернігів, 3–4 верес. 2021 р. Херсон : Молодий вчений, 2021. С. 45–48.
9. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
10. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Дозвіллезнавство: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. 276 с.

11. Воловик А. Ф. Дозвіллезнавство : навчал. Посіб. для вузів Київ : Проспект, 2013. 207 с.
12. Горішна Н. Розвиток категорії інклюзивна освіта у філософсько- освітніх концепціях та сучасному науковому дискурсі // *Social Work and Education*. Vol. 7, No. 1. Ternopil-Aberdeen, 2020. С. 65-75.
13. Гриньків А. Роль культурно-дозвіллевої діяльності у процесах соціалізації дитини // *Вісник Інституту розвитку дитини*. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. 2014. Вип. 33. С. 15-20.
14. Гутник І. М. Педагогічні засади організації дозвілля підлітків засобами української народної педагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія, методика і організація культурно-просвітницької діяльності». Київ, 2006. 21 с.
15. Денисенко А. Становлення ідеї організації дозвілля у світовій і вітчизняній педагогічній думці // *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Ч. II 2013.С .123-128.
16. Діти з особливими потребами. URL: <https://ucheba.atominfo.org.ua/9468/> (дата звернення: 3.05.2022).
17. Дозвіллево-туристична діяльність в системі інклюзивної позашкільної освіти. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kobobel.htm (дата звернення: 2.05.2022).
18. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти : монографія. Київ : Видавничий центр ДАКККМ, 2013. 224 с.
19. Зазимко М.С. Соціалізація дітей дошкільного віку у дозвіллевій діяльності // *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс*. 2020. С. 63-66.
20. Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат : Матеріали I Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 8 квітня 2021 р.) / Упор. Удич З.І. Тернопіль: ТНПУ, 2021. 225 с.

21. Касьяненко О.М. Формування готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку в умовах інклюзії: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Мукачівський держ. ун-т. Мукачево, 2018. 240 с.
22. Кобобел А. Є. Дозвіллева діяльність дітей з особливими освітніми потребами засобами гри // *Дидаскал*. 2020. № 20. С. 302-305.
23. Кобобел А. Є. Дозвіллева діяльність дітей з особливими освітніми потребами в умовах застосування дистанційних технологій // *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету / ПНПУ імені В. Г. Короленка*; редкол. : Т.М. Барболіна (голов. ред.) та ін. Полтава : Астроя, 2021. С. 210-213.
24. Ковальчук Т. І. Організаторська робота у сфері дозвілля: Тлумачний словник довідник соціального педагога. Київ : НАКККіМ, 2012. 360 с.
25. Ковальчук Т. І. Основи педагогічної дозвіллевої діяльності: навчальний посібник. Київ : ДАКККіМ, 2010. Ч. I. 277 с
26. Ковальчук Т. І. Патріотичний виховний потенціал педагогіки дозвілля // *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького*. Серія «Педагогічні та психологічні науки». Хмельницький, 2012. № 63. С. 53–56.
27. Ковальчук Т. І. Педагогіка дозвілля: теорія і практика: монографія. Київ : НАКККіМ, 2011. 420 с.
28. Ковальчук Т. І. Соціальна робота у сфері дозвілля. База тестових завдань для підготовки фахівців напряму 0101 «Педагогічна освіта» зі спеціальності 8.010100 «Соціальна педагогіка» (ОКР «Бакалавр»). Київ : ДАКККіМ, 2009. 32 с.
29. Ковальчук Т. І. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до організації роботи у сфері дозвілля: монографія. Київ : НАКККіМ, 2012. Ч. I. 550 с. 21.
30. Ковальчук Т.І. Основи педагогічної дозвіллевої діяльності. Київ : ДАКККіМ. Ч. I. 2010. 277с.

31. Колупаєва А. А., Таранченко О.М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
32. Корнієнко Т.М. Організація дозвілля школярів у вітчизняній педагогічній думці (друга половина ХІХ - початок ХХ століття) : автореф. дис... канд. пед. наук :13.00.01. Харків, 2011. 34с.
33. Курганський С.М. Організація дозвіллевої діяльності молодших школярів // *Завуч початкової школи*. 2004. № 6. С. 5-7.
34. Лукашевич, М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН. 2008. 112 с.
35. Максимовська Н. О. Наукові засади розвитку соціальної педагогіки дозвілля // *Освіта та педагогічна наука*. 2012. № 5-6 (154 – 155). С. 37–42.
36. Олійник Г. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві // *Social Work and Education. Vol. 7, No. 2. Ternopil-Aberdeen*, 2020. С. 178-185.
37. Організація дозвілля дітей з особливими потребами в умовах початкової школи. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/18145/1/Ясінська.pdf> (дата звернення: 3.05.2022).
38. Організація дозвілля дітей з особливими потребами як шлях їх соціалізації. URL: https://revolution.allbest.ru/pedagogics/00612465_0.html
39. Організація дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки. URL: https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3673/1/educ_022_230.pdf (дата звернення: 7.04.2022).
40. Особливості організації дозвілля дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах санаторно-курортного комплексу. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/87> (дата звернення: 7.04.2022).
41. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. URL: <https://op.ua/ru/pedclass/naukova->

- [stattya/osoblivosti-socializaciyi-ditey-z-osoblivimi-potrebami-u-suchasnomu-ukrayinskomu-suspilstvi](#) (дата звернення: 7.04.2022).
42. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах : підручник. Київ : Кондор, 2005. 408 с
 43. Пішун С. Г. Формування культури дозвілля студентів вищих навчальних закладів в умовах роботи студентського клубу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2015. 222 с
 44. Про затвердження Методичних рекомендацій з організації культурно-дозвілєвої діяльності для осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю в інтернатних закладах/установах системи соціального захисту населення. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/254> (дата звернення: 12.04.2022).
 45. Проблема соціалізації дітей з обмеженими можливостями в рамках сучасної освіти. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2190/1/Problema_socializaciyi_ditej_z_obmezhenyemy_mozhly_vostyamy_v_ramках_suchasnoyi_osvity.pdf (дата звернення: 20.04.2022).
 46. Скляниченко М. В. Організація змістовного дозвілля дітей з особливими потребами в умовах інклюзії // *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях : матеріали Всеукр. наук-практ. конф., Харків, 22 листоп. 2019 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за ред. М. П. Васильєвої]. Харків : ХНПУ, 2019. С. 67–68.*
 47. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. URL: <https://naurok.com.ua/socializaciya-ditey-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-inklyuzivnomu-seredovischi-238594.html> (дата звернення: 3.04.2022).
 48. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2879-sotsalzacysya-dtey-zosoblivimiosvtnmi-potrebami> (дата звернення: 16.04.2022).

49. Соціалізація дітей інклюзивної групи. URL: <https://ladonky.rv.ua/inklyuziya-v-diyi-sotsializatsiya-ditej-inklyuzyvnoyi-grupy/> (дата звернення: 7.05.2022).
50. Специфіка дозвіллевого обслуговування інвалідів. URL: http://e-pidruchniki.com/content/509_34Specifika_dozvillevogo_obslygovyvannya_invalidiv.html (дата звернення: 10.05.2022).
51. Сушик Н. С. Соціальна робота у сфері дозвілля молоді: теоретичний аспект // *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки* : [зб. наук. праць]. Сер.: Педагогічні науки. 2014. № 1 (278). С. 188–193.
52. Тарабасова Л. Г. Соціалізація дітей з особливими потребами // *Теоретико-методологічне дослідження*. 2015. С. 87-89.
53. Теоретичні основи культурно-дозвіллевої діяльності : монографія. Київ : Видавничий центр ДАКККМ, 2000. 180 с.
54. Флегонтова Н. М. Педагогічна організація культурного дозвілля школярів: Навчально-методичний посібник. Київ: Освіта України, 2007. 144 с.
55. Фурдуй С. Інклюзивне навчання в процесі соціалізації дітей з особливими потребами здоров'я. URL: <http://dspace.idgu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/486/1/Фурдуй.pdf> (дата звернення: 7.04.2022).
56. Цимбалюк Н. М. Організація та методика культурно-дозвіллевої діяльності. Київ : ДАКККіМ, 2010. 145 с.
57. Черніговець Т.І. Дитяче дозвілля як предмет педагогічних студій // *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Збірник наукових праць*. Рівне: РДГУ, 2000. 4.2. С.75-78.
58. Червінська І. Б. Методика виховної роботи в початковій школі : теорія й практика. Навчально-методичний комплекс. Частина 1. Опорні конспекти лекцій [для студ. вищ. навч. закл.]. Івано-Франківськ : Вид-во Симфонія Форте, 2013. 332 с.
59. Чорновалюк В.В. Роль освітнього закладу в організації дозвілля дітей // *Збірка матеріалів до 72-ї студентської наукової конференції. Секція*

«інституту інноваційної та післядипломної освіти». Підсекції «Соціальні теорії, «Соціальна робота», «Психологія». Одеса: Одеський національний університет, 2016. С. 67-70.

60. Шевченко Ю.В. Соціалізація дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти в Україні. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId.pdf> (дата звернення: 7.04.2022).
61. Яременко Н.В. Дозвіллезнавство: навчальний посібник. Фастів: Поліфаст, 2007. 460 с.
62. Шевчук І. В. Педагогічна сутність дозвілля та дозвіллевої діяльності // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2014. Вип. 1. С. 250-260.

ДОДАТКИ

Додаток А

Фото участі в розмальовуванні імбирного печива, обирали найкращі візерунки, комунікація з дітьми з особливими потребами в процесі дозвілля

Додаток Б

На зимових святах всі батьки та організатори були в масках та дотримувалися вимог для безпечних умов під час пандемії

АНКЕТА РЕСПОНДЕНТА

1. **Якому дозвіллю Ви надаєте перевагу?**

- А. заняття спортом
- Б. відвідування кіно і театру
- В. читання книг, творчість
- Г. відвідування кафе за інтересами, різних заходів
- Д. перегляд телепередач або прослуховування музики
- Е. сімейне коло

2. **Чи подобається Вам організаційний захід з іншими дітьми, які не мають особливих потреб?**

- А. Так, чому...
- Б. Ні, чому...

3. **Які труднощі Ви відчуваєте у спілкуванні з дітьми або дорослими?**

- А. Діти/дорослі Вас не розуміють
- Б. Діти/дорослі не беруть до уваги Ваших вимог
- В. Вам не вистачає часу на спілкування
- Г. Не знаєте, як діяти в тому чи іншому випадку
- Д. Є розбіжність думок щодо виховання в сім'ї
- Е. Діти/дорослі роблять все на зло

4. **З яких питань діти розмовляють з Вами відверто? Як часто?**

Власна відповідь.

5. **З яких питань дорослі розмовляють з Вами відверто? Як часто?**

Власна відповідь.

Додаток Г

Опитування для дітей з особливими потребами за результатами проведеної програми

- 1) Чи сподобалося вам?
- 2) Які емоції відчували?
- 3) Яка вправа сподобалася найбільше і чому?
- 4) Чи відчували якісь проблеми у процесі?
- 5) Чи проводилися раніше подібні заняття? Якщо так, то які? Хто їх проводив? Як часто? Які саме заняття?
- 6) Чи хотіли б ви частіше проводити такі творчі заняття?
- 7) Як часто ви хотіли б проводити заняття (один раз на тиждень, два, кожен день)?
- 8) Чи будете ви самі організовувати свій вільний час подібним чином?